

Jadwiga Kozłowska-Doda

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

Maria Curie Skłodowska University in Lublin, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-178X>

e-mail: jadwiga.kozlowska-doda@mail.umcs.pl

Obrzędowe i codzienne pożywienie w polszczyźnie północnokresowej (na podstawie narracji dawnych mieszkańców wsi na pograniczu białorusko-litewskim)

*Ritual and Daily Dishes in the Polish Language of the Northern Borderlands
(Based on the Narratives of Former Villagers on the Belarusian-Lithuanian
Border)*

*Абрадавая і штодзённая ежа ў паўночным варыянце польскіх
перыферыяльных гаворак (на матэрыяле наратываў былых вясковых
жыхароў на беларуска-літоўскім памежжы)*

ABSTRACT: Many articles and books have been devoted to the cuisine of the borderlands, but new recordings collected by researchers contain vocabulary and recipes that supplement previous studies and are therefore valuable. The article presents a dictionary of culinary vocabulary, i.e. ritual dishes and everyday foods, as well as verbs naming cooking actions, in the Polish spoken by residents of former peasant villages and noble areas in the vicinity of Eishishkes, Nacha and Radun, where, in addition to bread, which was baked in every house, *slodukha*, *zatsirka*, *machanka* (gravy), *bliny* or *wątrobianka* (saltisone with liver) were prepared. On Christmas Eve, meat broth, *syta* (mead), *gruca* (kasha), *uszki* (a kind of dumpling), *śliżyki* (a kind of cake) and other dishes were prepared; a total of 12 dishes was traditionally prepared, representing the number of apostles. Meanwhile, bread kvas, sauerkraut or beetroot were prepared in large oak barrels. This culinary vocabulary was selected from narratives recorded by the author at the turn of the 20th and 21st centuries from the residents of the Belarusian-Lithuanian borderland in the Belarusian region of Voranava. This publication contributes to knowledge of the former Eastern borderlands and contributes to documentation of north-eastern Polish peripheral dialects.

KEYWORDS: borderland cuisine, ritual dishes, everyday dishes, Belarusian-Lithuanian borderlands, Polish language of the Northern borderlands, Belarus.

Wstęp

Pożywienie nie tylko zapewnia potrzeby biologiczne człowieka. Jest obecne w obrzędowości (rodzinnej i dorocznej) oraz w spotkaniach, które towarzyszą człowiekowi w życiu codziennym, więc ma także wymiar społeczny. Osobne produkty oraz potrawy charakteryzują się bogatą symboliką, co czyni je ważnymi w aspekcie kulturowym [por. Kostecka-Sadowa 2022: 186]. Zainteresowania kuchnią, nazwami potraw poszczególnych regionów, motywacją kulturową i słowotwórczą oraz innymi aspektami żywienia w ostatnim czasie zaowocowały licznymi publikacjami¹, także na materiale polszczyzny kresowej [Rutkowska 1999; Zachutska 2018; Domitrak 2018 i 2020; Konczewska 2022; Kostecka-Sadowa 2022 i 2023; Marszałek 2022 itd.²], oraz konferencjami³ i wykładami otwartymi⁴.

Głównym celem niniejszego opracowania było pokazanie bogactwa leksykalnego z zakresu nazewnictwa potraw obrzędowych i codziennych, a także czynności, związanych z przyrządzaniem posiłków w języku polskim w dawnych wsiach chłopskich i szlacheckich z terenu Białorusi północno-zachodniej. Pośrednio poprzez przytoczenie wypowiedzi rozmówców zwrócono uwagę na kulturowy (różnice społeczne w przyrządzaniu potraw, zwyczaje obowiązujące przy gotowaniu, sposoby przygotowania żywności, żywotność i kontynuacja dawnych zwyczajów obecnie itd.) i społeczny (nazewnictwo spotkań rodzinnych i okolicznościowych) aspekt pożywienia. Dodatkowo przedstawiony słownik ilustruje zapożyczenia z języków wschodniosłowiańskich i języka litewskiego, zachowanie w gwarze archaizmów oraz obecność poświadczonych nazw na innych terenach.

¹ Szczegółową literaturę na temat polskiego słownictwa kulinarnego można znaleźć w wielu pozycjach książkowych [Kowalska-Lewicka, Szromba-Rysowa 1976; Falińska 1991; Borejszo 1994 i 2007; Markowski 1994; Bohdanowicz 1996; Źarski 2003; Witaszek-Samborska 2005; Smyk, Pudłocki, Wodzińska (red.). 2017 itd.].

² Niniejszy wykaz uzupełniają publikacje materiałowe i słownikowe: AGWB 1980, Kurz 1993, SPGL 2006, Słownik braślawski 2009, SPGB 2014, KJD Podl 2016, SMPP 2017, Jank Leks 2022 itd., w których czytelnik znajdzie fragmenty poświęcone np. pieczeniu chleba lub nazwy tradycyjnych potraw z pogranicza bałtycko-słowiańskiego.

³ Podczas konferencji pt. *Słownictwo związane z pożywieniem w języku ogólnym i odmianach regionalnych*, 11–12 czerwca 2021 r., z okazji jubileuszu 90-lecia urodzin prof. B. Falińskiej oraz 70 rocznicy badań gwaroznawczych w pow. ostrowskim, zorganizowanej przez Towarzystwo Kultury Języka wygłoszono wiele referatów także nt. pożywienia na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.

⁴ W dn. 20 marca 2024 r. na otwartym zebraniu Zakładu Językoznawstwa IS PAN Dorota Rembiszewska wygłosiła referat pt. *Kulturowe motywacje nazw potraw w mowie mieszkańców Polski północno-wschodniej*.

Baza materiałowa

Nazwy potraw zaczerpnięto z obszernej bazy danych, zgromadzonej podczas badań terenowych na przełomie XX i XXI w. na pograniczu białorusko-litewskim w rejonie werenowskim na Białorusi. Odpytano wówczas kwestionariusz morfologiczny, a także zebrano teksty ciągłe, dotyczące tożsamości mieszkańców, ich zwyczajów, losów oraz języka [Kozłowska-Doda 2021], a zagadnienia pożywienia nie były głównym tematem rozmów. Niemniej jednak pozyskano bogaty materiał, opisujący zarówno przygotowania do Świąt Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Zesłania Ducha Świętego (popularne Zielone Świątki) i in., jak i imprez towarzyskich: wesel, chrzcina, swatania, pogrzebów itd. oraz codziennych posiłków w domu lub podczas prac polowych⁵.

Mieszkańcy (AR22, BJ20, BW31, CA23, CJ18, CK44, CW18, GK25, HF39, JW22, JS28, KA37, KK19, ŁK26, MP15, NMT27, PM31, RW22, SJ29, SM29, WB29, WM35, Zn20, cyfrą oznaczono rok urodzenia)⁶, których relacje na temat gotowania i pożywienia wówczas nagrano, urodzeni są w latach 1914–1944. Jest to pokolenie już w większości nieżyjące. Fonetykę i fleksję polszczyzny na Werenowszczyźnie opisano szczegółowo w monografii [Kozłowska-Doda 2021: 261–442].

Pożywienie mieszkańców dawnych wsi chłopskich i okolic szlacheckich w okolicach Ejszyszek, Naczy i Radunia nie były przedmiotem osobnego studium. Wyjątek stanowi wydany ponad sto lat temu przyczynek, dotyczący zwyczajów przy wypiekanu chleba w powiecie lidzkim archeologa Wandalina Szukiewicza, wówczas mieszkańca Naczy. W publikacji znajdziemy także krótki opis przyrządzania *sołoduchy* i *blinów* [Szukiewicz 1912: 571–574].

Dokonując podziału materiału leksykalnego wzorowano się na publikacji Oksany Zakhutskiej [2018: 329–346], jednak z przyczyn technicznych odbiega on nieco od pierwowzoru. Wprowadzenie zmian konieczne było głównie z uwagi na zebrany materiał.

Na podstawie bazy powstał słownik ilustrowany materiałem gwarowym, osobne hasła wymagały szerszego kontekstu i, nieraz, komentarza. Słownik nie wyczerpuje leksyki kulinarnej na badanym terenie. Słownictwo rodzime, występujące w tym samym znaczeniu obecnie (nawet jeżeli zdradza cechy fonetyczne gwar białoruskich), opatrzone krótkim cytatem. Leksykę archaiczną, regionalną, powstałą pod wpływem języków sąsiadujących, oznaczono gwiazdką. Zestawiono ją z wybranymi słownikami: słownikiem gwar

⁵ Baza liczy blisko 60 znormalizowanych stron tekstów ciągłych (108 tys. znaków ze spacjami).

⁶ Zamieszkali w miejscowościach: Lubiańce, Czyżuny, Korkuciany, Raduń, Gaworskie, Jeńcze, Powiańce, Gierwielańce, Raubiszki, Jurele oraz Werenów, Pohorodno i Stare Śmilginie.

białoruskich Białorusi północno-zachodniej i jej pogranicza [SPZB 1979–1986], słownikiem kulturalnego dialektu północnokresowego [Kurz 1993], jednym ze słowników polszczyzny gwarowej na Brzławszczyźnie [SPGB 2014] oraz wybranym studium na temat leksyki na pograniczu polsko-wschodniostłowińskim [PPW 2021]. Inne prace leksykograficzne pominięto, mimo że są one niezwykle cenne, ponieważ wydłużyłoby to i tak bardzo obszerne opracowanie.

W przypadku zapożyczeń wskazano wyraz ze znaczeniem w języku, z którego pochodzi (jeżeli znaczenie w gwarze jest odmienne). Cytaty podano w transkrypcji półfonetycznej, uzupełniają je inicjały oraz rok urodzenia rozmówcy. W nawiasach okrągłych zapisano pytania badacza oraz znaczenia niektórych regionalizmów lub dialektyzmów, w kwadratowych – komentarz niezbędny do zrozumienia wypowiedzi mieszkańców.

I. Żywność i wyżywienie (pojęcia ogólne)

1. Ogólne nazwy żywności, posiłków

bludo* n 'danie'. *Nu tradycyjne, te dwanaście bludów ('dan') robi się* CK44, SPGB 2014: 64, ros. *блюдо*

jedzenia n 'jedzenie'. *Tylko na zima zostawić jedzenia* JW22

kolacyja ż 'kolacja'. *Kolacyja zawsze gotowała się, plity ('kuchnia węglowa') takie byli, plity. Dwa sagany stawi się. Kolacyja. A jak nie, to prosza pani, na piecy stanął się takie dynarki, postawił sagan tut, podłożył trocha i kolacyja gotowała się, na takich dynarkach* CJ18, *wieczoram gotujo kolacyja, prosza pani, to jest zapach, że kolacyja* CJ18

obiad m 'ts.'. *Przyjdzia on wziońść sobia obiad tam czy śniadanko, to ja zawsze już poczszykuja, coś lepiej dam* CW15

pasiorki*/pusiorki lmn 'posiłek połączony z odpoczynkiem na polu'. *Ja paczsa, kiedy tu obiad beńdzie, a kiedy, jak mówili, pusiorki ('posiłek na polu') nu przed obiadam taki, nazywali pasiorki, pujudzo trocha, odpoczno* BJ20, brus. *nyceпки* 'przerwa w pracy', lit. *pusryčiai, pusrytis* 'śniadanie' [SPZB, 1984 (4): 191]

posiłek m 'ts.'. *W końcu już wtedy zaczynamy posiłki przyjmować* ŁK26

potrawa ż 'ts.'. *Na wigilija tam już potrawau owasz... Jezus siadał, to było dwanaścia apostołow, to czszeba, żeby dwanaścia potraw było* NMT27

śniadanko n 'ts.', por. obiad

uczta ż 'ts.'. *Teraz, to różności wyrabiajo, nu prawda, taka uczta, że czego na świecie nie 'ma, to jest* RW22

zakąska 1. ż 'jedzenie, poczęstunek'. *Zaszli do mieszkania, prawda, on zakonska zrobili dobra, jego żona zrobiła... potym on mnie podprowadził na wakzal ('dworzec')* CW15, SPGB 2014: 295, brus. i ros. *закуска*

zakąska 2. ż 'potrawy do alkoholu'. *Dał ja im i wódki, dał zakonska, „Tylku paczszajcie, – mówia, – talierzau nie pabijcie i żeby draki ('bójki') nie byłob żadnej!”* BW31

2. Spożywanie żywności

głodny 'ts.'. *Przekąsić zrobia dla was, bo wy głodna jesteścia* CW15

głodować ndk 'ts.'. *Teraz już jakoś można przeżyć, nie głodujem, nie powiem, że to głodne* JW22

jeść ndk 'ts.'. *Wtenczas już świencone siadamy jeść* AR22, *czterdzieście dni nicht nie jed miensa* JŽ15, *Pani, taki chlieb, jak my jemo chlieb, ja'ho za polskich czasów nikt nie jad* CJ18

karmić 1. (dzieci) ndk 'ts.'. *Ja chlieba nie bende miała dzieci karmić* BJ20

karmić 2. (zwierzęta) ndk 'tuczyć'. *Świniam dawali, prosiuki karmili* KK19

pić ndk 'ts.'. *Sucharki wrzucamy tam [do słodkiej wody] i pijemy* AR22

podkarmiać* (pszczoły) ndk 'dokarmiać'. *Pokaża pani te karmuszki ('karmniki'), z których podkarmiać te [pszczoły], daja jeść* JW22, brus. *надкармливаць*

pogryźć dk 'ts.'. *Była wnuczka, co ona za to kwasio (kwaśne owoce)? Przecież jeszcze oni ani... musi po para na jabłeni było jabkow, to pozrywała i pogryzła te jabka* JW22

pojaść* dk 'zjeść'. *Staruszak, pasia krówki na okolionii. My: „Dzień dobry panu! Dzień dobry panu! Powiedz pan, czy u pana nie można byłob zakońsić trocha, coś pojaść?” On powiada: „To idźcie, żołnierzy kochana, tam synowa w domu. Powiecia, to ona zrobia dla was pojleść”* CW15, brus. *наецць*, ros. *поесть*

pokosztować* dk 'skosztować'. *Jest jakie masło ... Można krowa ta doi się, alie to już zbiera, bije i ...nie pokosztujesz* NMT27, *Przyjechałab późnij, to miodu mielib, pokosztowałib miodu* JW22, brus. *накаштаваць*

posmoktać* ndk 'possać'. *Jak o teraz ja liubia cukierak wzięń o taki smak'tun, córka drugi raz kupuja – to tatku smak'tun! Ja drugi raz i tak posmoczca albo z harbatko posmoczca ten cukierak* CJ18, brus. *насмактаць*

pościć ndk 'ts.'. *I przed wojną my tak obchodzili, i teraz tak obchodzimy. Robimy wigilia to wszystko i pościm ten dzień. Nic, tylko raz w dzień* AR22

przyjmować (posiłek) ndk 'ts.'. *W końcu już wtedy zaczynamy posiłki przyjmować* ŁK26

wyhodować* (na wodzie) 'wychować niemowlę bez mleka'. *Nu, tu daj wody, jak nia ma mleczka! O tak, na wodzie wyhodowała się* ŁK26, Kurz 1993: 361; SPGB 2014: 112, brus. *выгадаваць*

zголодіаły 'ts.'. *Moje żołnierze, alie tylko, jak zголодіате jesteście, to dużo nie jećcie, bo do domu nie dojdziecie wtedy* CW15

zjeść dk 'ts.'. *Zjeść wigilie* AR22

żarc* ndk 'żreć'. *Teraz daj samogonka milicyjanieru, daj, czort wie co, cybulia, beńdzie żarc i pić* CJ18, prawdopodobnie jako wyrównanie do form czasu przeszłego oraz rzeczownika *zarcie*; nie można odrzucić i wpływów języka białoruskiego [Kurz 1993: 276; Kozłowska-Doda 2021: 394; SPZB1980 (2): 154].

3. Przyjmowanie gości, organizowanie przyjęcia

bal m 'impresa'. *Bo teraz, to już, jeżeli bal – czszy butelki wypiwali, a kiedyś nie, kiedyś tego nie było* CJ18

chrciny lmn 'ts.'. *Wódka na stół i huliamo, uo takie i chrciny; dziecko to do kościoła zwożo, ochrzczco, przywiozo dziecko, nu takie i hulanie* GK25

gościna ż 'ts.'. *Jeżeli do nas przyjechali gości, to ja mam butelka, to najwyżej na dobre gościny, to stawiała sie jedna butelka wódki* CJ18

gość niespodziewany m 'ts.'. *Pani dzisiaj przyszła, gość niespodziewany i wszystko* CJ18

gość zaproszony m 'ts.'. *A jeżeli zaproszone byli w gości, byli w gościnie, byli proszone... Zaproszone byli tam do Czaplów ci tam do Jundziłów, ci tam do kogo innych byli... Pogościli dobrze, wypili troszkie. Tam było piwo, była wódka...* CJ18

konsolacja ż 'stypa'. (Jak nazywa się poczęstunek po pogrzebie?) *Nu mówio, jakż to... konsolacyja* MP15, Kurz 1993: 733

obiad m 'stypa'. *A później wracajo do domu, do tego człowieka, dzie umarły i obiad dajo* RW22, por. *żałobny obiad* [SPGB 2014: 308]

przyjęcie n 'ts.'. *Jeden tam dwa te gości, nu to jakby ugoszczenie jakie, a jak wiecej gości, to chyba jakieś przyjęcia... Nu, czy ja wiem, i coś na zimno, i coś na ciepło, nu i kawa, i wódka, nu i takie przyjęcie* WM35

swad'ba ż 'wesele'. *Ksiądz Antoni osowski mówi: Kto pójdzie na bezszlubne swad'by i wisielników pogrzeby nie beńdziem rozgrzeszać* MP15, ros. *свадьба*

swaty lmn. 'ts.'. *Tam niedużo u szliachtow jeździli w te swaty... tylko takie przyjęcie. I to po wioskach co, po wioskach takich, ja wiem, prościejszych, u tych prostych takich ludzi, tu wieźli wódka. Swat z młodym to oni wieźli wódka swoja, ja nie widziała, alie mówili tak, że przyjeżdżajo, jak zachodzo do mieszkania, to stawio tam litr czy tam dwa na stół wódki i chyba chusteczko nakrywajo jeszcze. Jak już przyszykujo ta zakonska, to nie wiem chto to odkrywa, ta wódka, i tam naliewajo i zaczynajo już mówić. A u szliachtów, tu nic nie wieźli, nic nie wieźli, przyjeżdżali tak, z niczym. Tylko jakieś to musiało być zapytanie, to tak zwykly robili przyjęcie takie i tam nu rozmawiali* WM35

ugoszczenie n 'ts.', por. przyjęcie, ros. *угощение*, SPGB 2014: 274

wasele n 'ts.'. *Pani, u nas było sto osób jakich na waseliu, córka oddawli, siostra oddawali zamuz i tyko było dwadzieścia litry wódki i czszy litry spirtu [spiryтусu], i dość było wódki, a było sto osób* CJ18, brus. gw. *васэле* [SPZB 1979 (1): 288]

zabawa balowa ż 'zabawa na zaproszenia'. *Zabawa balowa to znaczy taka, tam już nia ido, kto niaproszony. Tam kto zaproszony i wtedy młodziaż składa sia. Nu beńdziam my robić balowa zabawa, nu składamo sia* KK19, por. *zabawa* [SPGB 2014: 292]

II. Produkty i przetwory spożywcze – składniki potraw i napojów codziennych

1. Zboża i produkty zbożowe

1.1. Ziarno zbóż

groch m 'ts.'. *Świeran nazywali, to tam sypało sie przeważnie zboża: owios, jeńczmien, porozgradzano, takie zasieki byli, prosza pani, tam jeńczmień sypana, tam owios sypany, tam żyto sypane, tam groch sypany* C]18

gryczany/hryczany (blin) 'ts.'. *My ...gryczane bliny piekli* C]18, *kasza z hryczanych krup* MP15

jeńczmienny (blin) 'jęczmienny'. *Jeńczmienne bliny piekli* C]18

jeńczmień m 'ts.'. *jeńczmieniu trocha, ...jeńczmieniu posiawszy i o tak teraz...* JW22

mąka (pszenna) ż 'ts.'. *Teraz my kupujem pszenna mąka w magazynach ('skle pach'), to walcowana, przecież to przez walcy idzie* C]18

mąka (żytnia) ż 'ts.'. *Mąka tylko żytnia, chlieb tylko z żytniaj* NMT27

owies m 'ts.'. *Biały [kisiel], to z owsa, teraz owsianka bioro, a kiedyś owies* NMT27

owios* m 'owies', por. *groch, owies, SPGB 2014: 185, brus. авёс, ros. овёс*

owsianka* ż 'płatki owsiane (górskie)'. Zob. *owies, brus. аўсянка 'ts.'*

pęsak / pensak m 'pęczak/pęczak'. *Wo, jak 'u nas i w Montwiliszkach, to tam ni jednego domu nie ma, żeby nieprzezwany byłby. Za to przezywajoń sio, że Pransewiczów bardzo dużo było. Jak ksiądz po koleńdzia jeździł, to pytał sia, to jak to naźwiska, to jak ten naźwiska? Pransewicz i Pansewicz, i Pansewicz! Mówi: „Pensak i Penska, a kiedy ż ten Krupnik beńdzia?” Nu przyjechał do nas kolidować: „A jak tu naźwiska?” Ojciec mówi: „Sinkiewicz.” „A nu dzienki, już dwa naźwiski mam – Balinski i Sinkiewicz, a tak wszystkie Pansewiczj”. Pensak, tu po polsku, to takie krupnik, taki wielki nazywa sia pensak. (...) Żeby odróżniać, bo nawet nie rozliczali sia. „Dzie idziesz?” – „Do Pansewiczj!” – „Dzie idziesz?” – „Do Pansewiczj!” A do jakiego? Już jak po przeźwisku, to Szpak, to tak, to tak...Jak po przeźwisku powiesz, nu tu i wiedzo, jaki to Pansewicz, który... WB29, brus. панцак, пансак, пэнцак [SPZB 1982 (3): 392], SPGB 2014: 191*

perłówka* ż 'kasza jęczmienna'. *Z perłówki i z grochem czy z fasolko. O taka kasza* AR22, ros. перловая крупа, перловка (pot.)

pszenica ż 'ts.'. *Pszenica walcowali, a to [jęczmień] szatrowali* C]18

siemienie* n 'siemię lniane'. *Oliej swój robili. Słonecznik, siemienia wyczyścili. Nu wozili tam, koło Radunia Waszkieli, tam człowiek robił, on sam piek. Tam powiozo te siemienia, tam słonecznik i tam on piec pali, tam smaży, a potym tam jak gotuja, a potym wyciska. Takie zrobiwszy... worek, wyciska i wychodziła olej, już nie tak jak oliwa, już olej (Ile trzeba było siemienia, by zrobić 1 litr oleju?) Jak to ıla? Kiedyś swój lien mieli, to j worek siemienia i ıla chcesz. Wiencej powieziesz, to wiencej wypeńdzisz, tak jak samohonka ta KK19, SPZB 1986 (5): 69, SPGB 2014: 238, brus. *сяменя, сямення*, nie można wykluczyć wyrównania do polskich przypadków zależnych, por. D lp *siemienia* itd.*

słonecznik m 'ts.'. *Tam powiozo te siemienia, tam słonecznik i tam on piec pali, tam smaży, a potym tam jak gotuja, a potym wyciska. Takie zrobiwszy... worek, wyciska i wychodziła olej, już nie tak jak oliwa, już olej* KK19

wysiewka ż 'wysiewki, poślad, plewy, którymi karmiono zwierzęta, np. świnie'. *Nu tu do młyna wozili, a jak kiedy, tu i w żarnach mleli, tu sitki mieli takie genste. Te przetaki, jak nazywali sia, tu wysiejo, to tam ż te dlia prosiuka, wysiewka jaka tam ci co NMT27, SPZB 1979 (1): 369, brus. *высеўкі, высаўкі* 'ts.'*

zboże n 'ts.'. *Młócarco młóci sie, arfo arfuje sie, zboże sypie sie gorsze i czszy gatunki i tam takie szczyty postawione, przez te szczyty pierwsze wychodzi zboże lepsze, gorsze i tak dalej* CJ18

żyto m 'ts.', zob. groch

1.2. Pieczywo i wyroby mączne

bułka ż 'białe pieczywo'. *Bułki piekli w piecy* NMT27

chleb m 'ts.'. *Bywało jeździli, i ja sama jeździła aż do Wilnia po ten chleb* NMT27

kanapka ż 'ts.'. *Masłam posmarować można [chleb] i wiendliny położyć można. Kanapka beńdzie* JW22

krupnik* m 'kasza jęczmienna', por. pęsak

krupy lmn 'kasza'. *Mienso, kasza z hryczanych krup, to wiem* MP15, Kurz 1993: 378; SPGB 2014: 140

łusta* ż 'kromka chleba'. (Jak chleb podzielimy na?..) *łusteczki, na łusty. Można j rozłamać* JW22, Kurz 1993: 386, por. *skiba, łusta* [SPGB 2014: 240]

łusteczka* ż zdr. 'kromeczka'. *Jego odkroisz, on taka ładna łusteczka, odkroisz* NMT27

okrajczyk* (chleba) m 'pierwsza kromka chleba, przylepka'. *Nie ma chleba... nu tam skorynka czy okrajczyk na stolia czy w szafca* (Jak zaczynamy chleb kroić, to pierwsza łusta chleba?) *okrajczyk* JW22, Kurz 1993: 399, por. *okrajec, okrajuszek* [SPGB 2014: 182]

skorynka* (chleba) ż 'skórka chleba/bułki'. *I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia, A pachnie chlieb, skorynka spodu, pachnie!* NMT27 por. *okrajczyk*, Kurz 1993: 429; SPGB 2014: 241, brus. *скарпынка*

2. Warzywa i owoce, grzyby

2.1. Warzywa, grzyby

bob m 'bób'. *Bob kiedyś raz była posadziwszy, ale ja jego nie lubia, nie sadza. Fasol gotowali, ale co my gotowali? Tak o zgotują i tak. Łuska ta źbie-ram, ściongne i tak i jedli. Ja nie lubia, jedli, tam bywa i posolo, kiedyś, jak mój mówi, to ichna matka, ja nie była, to mówi zgotują i słoducha zrobi, to my jak najemoń sio tego bobu ze słoducho w poście przeci Wielkanocy, ale ja nie lubiła* JW22, *Bob sadzili* CW15

bruczka* ż 'brukiew'. *I bruczkę, i rzodkiew sadzili* CW15, Kurz 1993: 338, brus. *бручка*

buraczki lmn. zdr. 'ts.'. *Buraczki sadzili, marchewka i cybulka, i ogóreczki, i kapustka, to wszystko do użycia szedła, wszystko sadziło sia* CW15

burak czerwony m 'ts.'. *Jak moja mamuśka robiła, buraki obiera tak, na czysto obiera i kwasi* CJ18, *Sadzim buraki, na nasiona tam i te białe buraki, to czerwone buraki sobie* CJ18

cybula ż 'cebula', zob. żarć, por. także brus. *цыбуля*

cybulka ż zdr. 'cebulka'. Zob. buraczki, por. także brus. *цыбуля*, zdr. *цыбулька*

czosnak m 'czosnek'. *A tam już te, takie o mienso, na wendlina, już te polendwicy, to posolim, nu tam już jak wendlina, to tam i czosnak, tam i pierac, tam i cukru...* JW22

czostak m 'czosnek'. (Czosnek, nie ma czego?) *czostku czy jest czostak, nie ma czostku* JW22

fasol m 'fasola'. *Fasol gotowali* JW22, por. *fasol, fasola* [SPGB 2014: 102]

fasolka ż zdr. 'ts.'. Zob. perłówka, por. fasol

grzyb m 'ts.'. *Nu jagody gotuje sia na zima, grzyby* CA23

kapusta ż 'ts.'. *Co majo, mienso tam gotowane, kapusta nawet* RW22

kapustka ż zdr. 'ts., kapuśniak'. *Nu to jak dzie do czego pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki* JW22

kartofla ż 'ts.' (powszechnie). *Posadzim kartofli trocha* JW22, SPGB 2014: 123

mak m 'ts.'. *Bywało mak zeczszo, postodzo [w poście]* NMT27

marchew ż 'ts.'. *Kartoflia sypio, wszystko, co majo, ...marchew, wszystko* NMT27

marchewka ż zdr. 'ts.'. Zob. buraczki

ogórak / ogórek m 'ogórek'. *Łusta chlieba czy łusta bułki, coś takiego, łusteczka ogórka* JW22, *Kapusta jakato, tuż nia tak, ogórak jaki tam* NMT27

ogóreczek m zdr. 'ts.'. Zob. buraczki

pomidor m 'ts.'. *A jak pomidory ona robi ot smaczne, i sok ('zalewę')* wypijem CA23

radys m 'rzodkiewka'. *Z rzodkiewki czy sałatka z radysu* JW22, ros. *редис*, brus. *радыска*

rzodkiew ż 'ts.'. Zob. bruczka

rzodkiewka ż zdr. 'ts.'. Zob. radys

ziemniak m 'ts.' (okazjonalne użycie w odpowiedzi na pytanie o ziemniaki). *O w ta komora sypali ziemniaki* CJ18

2.2. Owoce

agrest m 'ts.'. *Mieli i porzeczki, i agrest, i jak to mówi te smrodzina* [czarna porzeczka] *taka, czarne te, i truskawki, pełno było w tym sadzia. Drożki tam poobsadzana wszystko tymi jagodami* NMT27

czereśnia ż 'ts.'. *Wiśni, czereśni jest* CW15

gruszka ż 'ts.'. (babka, bera, muszkatawka) *Gruszki, tam i bery, i muszta-kawki, a lichu jego wie* NMT27, *Gruszki, musi pieńć gruzzak jest... te o nazywajoń sia babki, tam bery, tam druga też bera, a tam taka un wienksza musztakawka, majo, każda nazwa ma* CW15

jabłoń / jabień (cukrówki, antonówki, papierówki, popinki, grabsztyna, czarnoguzy, antonówka, winówka) ż. *Owocowe to byli jabłonia, tam rozmaitych, ... To jabłoni mówio ta... jak oni tam, tu cukrówki jakie, antonówki, i potym papierówki, tam i zapomnisz jakie tam... popinki, tu tam litewskie jakie nazywali... Tu jaka tam grabsztyna ci tam czarnaguzy. Było rozmaitych* NMT27, *u mnie jest jabłeni antonówki, grabsztyny, jak u nas nazywajo ich. Potym słodkie jabki, winówka* CW15

jagoda ż 'ts.'. *W jagody pójdziesz do lasu. To chodzi i zbanki bije, ż jagodami, nu tu jagody j posypioń się. Już i jagód w lesie nie można było zebra* JW22

kostka ż 'pestka'. *Śliwki, to robić powidło, to można zrobić i z tego, alie to pani musisz kostka wylanczać, a tak, jak kostak nie wylączysz, to co z tego* CW15, por. *kosteczka* [SPGB 2014: 136], brus. *костачка*, ros. *косточка*

malina szczapowa ż 'malina ogrodowa powstał metodą szczepienia' *I jagody tam szczapowe rozmaite, byli powysadzane 'całymi tymi... Malina szczapowa, to już takie już prost, musi woźmisz jakich cztery-pieńć maliny, tu cała szklanka i było* NMT27

porzeczka / purzeczka ż 'ts.', zob. agrest, *purzeczki jest swoja, nie czszeba kupywać* CW15

smrodzina* ż 'czarna porzeczka', zob. agrest, brus. dial. *смуродзіна*, *смуродзіны* [SPZB 1984 (4): 507], por. *smorodzina*, *smoroda*, *porzeczka* [SPGB 2014: 243], ros. *смородина*

śliwka ż 'ts.'. *Jest, jest śliwki takie rańnie, oni takie słodkie, słodkawa, o tutaj. A tam, za mieszkania, a tam jest takie kwasna, alie oni tak jak czarna, takie czarne, jak dośpiejo* CW15

truskawka ż 'ts.', zob. *agrest*
wiśnia ż 'ts.'. *Wiśni, czereśni jest* CW15

3. Mięso i produkty

baranina ż 'ts.'. *Nagotowano j baraniny, bracia!* CW15

farsz m 'mięso mielone'. *Nu j na farsz, jak u nas idzia i wendlina tamaj i te poliendwiczkii i na różne jakie ruliety ('rolady'), nu o tak* JW22, brus. i ros. *фаршу*

gęś m 'ts., ż'. *Kura można, zakroić kura, zakroić gęsia* CJ18, brus. *зусь* m 'ts.'

kaban* m 'wieprz'. *Kabany karmiła w domu, naniesie, naniesie, kabany karmi* CW15, Kurz 1993: 365; SPGB 2014: 119; PPW 2021: 96–101

kaczka ż 'ts.'. *Zakroić, czszeba kura zakroić czy tam zarqbać czy tam kaczka i zakroić, i zarqbać, bo już rqbać, to siekiero czszeba, a kroić nożam* JW22

kiłbasa ż 'kiełbasa'. *Bywało, jak zakolia ci co, ...to tam jak robili wendlina, jak już to i kiłbasa. Nu a pany, oni tam wenzili to wszystko* NMT27

kiełbasa ż 'ts.'. *Nu kielbasa, słonina, wiendlina tam ci szynka jakaś...* JW22

kiełbaska ż zdr. 'ts.'. *Kto co ma, jajka, chleb, kielbaski jaki kawateczak [na święconkę]* AR22

kiszka ż 'jelito'. *Wielia kiszak mamu, to w kiszki* JW22, por. *kiszki* SPGB 2014: 127, brus. *kiwka*, ros. *кушка*

kość (hrzbietnia) ż 'kość grzbietowa'. *Jak te żaberki, ja bardzo lubia żaberki i ta hrzbietnia kość, tu ja w banki ('słoiki') bu wiadomo tak, czasami późno czy ciepło, to ja w banki, to oni tak, jak świeża* JW22

kumpiaczek* m zdr. 'szyneczka'. *Zachodzim z kościoła do szwagra swego, a u jich tych barannych kumpiaczkow stoł nałożony, taka o kuczka ('stos')* CJ18

kumpiak* m 'szynka'. *Jak w Powiłancach, to mówio kum'piak, my tu szynka nazywamy, a tam kumpiak* JW22, *O takie o kuczki ('stosy') tych kumpiakow, tych baranich nałożo* CW15, brus. dial. i ros. dial. *кумпяк* 'udziec wieprzowy, szynka; biodro', lit. *kumpis* [Kurz 1993: 380; SPGB 2014: 143]

kura ż 'ts.', por. *gęś*

mięso n 'ts.'. *Każdy, jak już zaczął pościć, to, prosza pani, czszy dni pościli z mlikiem, a czszy dni z miensem i tylko raz w dzień można było miensu jeść* CJ18

owca ż 'ts.'. *Kto co miał [dawali żebrakom]. I jajki, j piniendzy, j masła, j baranina, kiedyś owca czszymali, j chto skwarki ('słoniny')* JW22

parsiuczek m 'prosię'. *Buraczki sadziła parsiuczkom* MP15, por. Kurz 1993:402; SPGB 2014: 188

połędwica ż 'ts.'. *Potym roźbierajo, roździeliajo, słonina osobno, polendwicy tam, szynki na wendlina* JW22

połędwiczka ż zdr. 'ts.'. Zob *farsz*

prosiuk* m 'prosię'. *Wskarmim prosiuka, JW22, krówka majo, sobie mlika, tam prosiuka jakiego skarmio i tak o siedzo* CW15

skwarka ż 'słonina'. *Czy skwarka jaka, czy kawałak miensa, zabrali i ponieśli* CW15, brus. *скварка*

słonina ż 'ts.'. *Bywało, jak zakolia ci co, to takie koszy byli, złoży wszystko i na górze j wisi tam, nu j co, bywało żółtknie ta aż słonina, już jak ciepło* NMT27

szynka ż 'ts.'. *Kto ma miensa jakiego tam, szynki jakiej tam, jajki te* KK19

świnia ż 'ts.'. *Wyszła tam świnia – wyszed na droga, wyszed zaszczelił* CW15

tłuszcz m 'smalec'. *Tłuszcz można jeść, ile razy chcesz* CJ18, *Tłuszcz topim* JW22, brus. *тлущч*

wątróbka ż 'ts.'. *Potym roźbierajo, ...wontrobka na wantrobiana* JW22

żaberki lmn 'żeberka', por. kość

4. Nabiał

jajko n 'ts.'. *Nu j tam jajki, to toż była taka wielka radość, ach Boża! Całen tydzień, jak nas było to wielia tam kur i mama wyznaczyszy każdemu dzień. „Ot twój dzień, wiele beńdzie jajek, to twoje”. To już tak my chcemo, żeby na ten dzień czym najwiecej kur było z tymi jajkami. Taka była radość! Latali, dzie pójdo do chaty, a tam jajko! A radość! A teraz ja myśla, a Matańko Świenta, ani w głowa te jajka. Jak te czasy zmieniajo się* NMT27

masło n 'ts.'. *Masło, dajmy na to, jeżeli mnie zostawała sia śmietana niepotrzebna, biliśmy masło i przedawali na rynku* CW15

mleczko n 'ts.'. *Mama, mleczka! – Nu, tu daj wody!, jak nia ma mleczka!* ŁK26

mleko (kwaśne) n 'ts.'. *Proszta pani, robili kwaśne mlieko. Potym robili na twarok i mnie, dajmy na to, lisznie mlieko było, to syr woził w Ejszyszki czy do Werenowa na rynek, przedawał* CW15

mleko (słodkie) n 'ts.'. *A nam starym swoje mlieko* JW22

syrowatka* ż 'serwatka'. *Nu tu chlieb taki j dobry, bywało, to kto na syrowacce, tam leje, żeby on prendzej kis* NMT27, brus. *сыроватка*, SPGB 2014: 255

śmietana 1. ż 'kwaśna śmietana'. *Zob. masło*

śmietana 2. ż 'śmietanka'. *My tam wozili te mlieko, a on płacił, zbierał tłuszcz, brał proba tłuszcz i poopłacał. Jeżeli tłuste mlieko – drożej, jeśli chuczsze – taniej. Mój brat tam pobił sia raz, wliat śmietana do tej butelki, rozumie pani, i ten Grygieliewicz przychodzi do mego ojca, znaczy mówi: „Pan Czaplja, wiesz co, jeśli po tym mnie a'nalizie zapłacić, to mnie czszeba złot litar płacić, bo tamaj jedna śmietana!* CJ18

twarog / tworag m 'twaróg'. *Kiedys pościli, kiedys, mama mówi, mama nie da, mówi, moja nawet kubeczka mleka zjeść w poście. Ni w jedyn dzień. Zbierajo, twarogu beczi ponabierajo, tak on zgnije, mówi, ten tworag* AR22, brus. *твароґ*, ros. *творог*

5. Ryby

ryba (przyrządzona z mrożonek) ż 'ts'. *Na stola ryba, kisiel biały, kisiel czerwony, śledzi, o takie coś* AR22

rybka ż zdr. 'ts.'. *Pani, jak kiedy, co mam tam. To rybka jakaś kiedyś bywa, w tym roku, to już ja i nie kupowała, bo czszeba siedymset rubli dać, kila jej* GK25

szprotki lmn 'ts.'. *To już my to śledzi, szprotków była kupiwszy, pośnie takie przyprawy tam* GK25

śledź m 'ts.'. *Śledzi była różnych, jakich chcesz, i droższych, i tańszych... wozili do chaty, te Żydzi wozili, i za kartoflia, i za zboża, i za pieniendzy, na miejscu... Do chaty przywożo* KK19

6. Dodatki

cukier m 'ts.'. *Tymi szczypcami bierze sie cukier [w kostkach]* CJ18

cynamon m 'ts.'. *A potem już, jak ona [szynka] upieczy sie w chlebia... na bliacha, cynamonam posypio i w piec* JW22

dokład* m 'dodatek'. *To jest pszczolinny, rzeczywisty miód bez żadnych dokładow. Bo bywajo, dajo cukier dla lich i oni ten miód przemieszajo z cukram, już on wtedy goryczy tej nie ma, tylko sama słodycz* CW18

maliza ż 'melisa'. *Jest taka trawa, maliza ('melisa'), przyniosa zara, jej jak posmarujo, oni [pszczoty] strasznie liubio. Raz o tut, o na gruszka, zroili sia i tu siedli. Co mnie zrobić? Szczęśli, oni zwalili sia ('spadły'), ja ta maliza, gałęździ te podłoża, i oni tak ido na ta maliza* JW22, brus. gw. *маліза, маліца* [SPZB 1982 (3): 24]

miód m 'ts.'. *I te pszczoty siadajo, nabierajo i potem nioso do wosku, przeliewajo miód* CW15, zob. pokosztować

ocet m 'ts.'. *Ja lepiej liubia z beczki, jak jeżeli z słoikow. Tam ocet liany, tam wszystko, a tam bez octu* CA23

olej* m 'olej lniany'. Zob. siemienie, brus. *алеў* 'tłuszcz z nasienia lnianego lub z nasion konopi' [SPZB 1979 (1): 77], por. *olej, posne masło* [SPGB 2014: 206], por. oliwa

oliwa* ż 'olej słonecznikowy'. *Tak, tylko mak, oliwa, śledź [w poście]* NMT27, *Tam była w pościa tyko oliwa* KK19, brus. *алива* według SPZB jest to 'olej', choć w kolejnych przykładach stwierdza się, że „oliwa jest smaczniejsza niż olej” [1979 (1): 78], por. olej

pieprz m 'ts.'. *Nie, w sol tak o maczam ('obtaczam') i pieprzu troszeczeko, a tak żadnych nie daje zapachow, żadnych wiencaj, zatym, że ono też szkodzi, tyko pieprzu i soli, tak o pomaczała, pomaczała, włożyła i wsio. Ja i o tak, jeżeli w baczak ('baniak') jaki, to rosołam ('zalewa') nie zaliewam* JW22

pierac* m 'pieprz'. Zob. czosnak, brus. *непаў*

sacharyna ż 'ts.'. *Sacharyna kupowali, cukier, postłodzi się CJ18, Cukru kiedyś było mało, to ta sacharyna kupowali, łożyli, żeby czuć JW22*

saletra ż 'ts.'. *Jak wendlina, to tam i... salietra, co sypio, żeby oni byli czerwona A u nas nie ma, tylko ta salietra, co po poliu siejo..., a tak nie ma u nas, tu cukiar i to samo, alia jak za dużo, nu j salietry za dużo, to ona będzie wtenczas ciemna JW22*

sol ż 'sól'. Zob. pieprz, brus. соль (ż), ros. соль (ż)

solka ż zdr. 'sól'. *Na Wielkanoc moje wnuki, córki o Maks, to nios [na cmentarz] chleba kroszki świenconego, solki trocha j dwa jajki JW22*

zapach m 'przyprawa'. *Żadnych nie daje zapachow, żadnych wiencaj, zatem, że ono też szkodzi JW22*

7. Słodyczne

cukierak m 'cukierek', zob. posmoktać

czekolada ż 'ts.'. *Był taki majątek [w Jaworze], oni zabrali pod rząd, stali Niemcy. Tut mówili, tu stąd z tej wioski pandzali ludzi, i my tam, jak na miejscu żyli. Ja sama pamientam, przyniosa mnie, siostra jeszcze starsza była ta ma'ja, ona na robota, ja jasz'cze taka nie... To przynosili myć mnie tu szkarpetki, tu to, tu to, tam wszystko. Tu jedyn tam rozumiał trocha. Tu przynieśli, ale wiadomo takie j brudne byli, szszyte j wszystko. Ja myje, on przyniosą mnie za to, że ja myje, że ja już pomyła, kawałeczek czekoliady, jak mydła kawałeczek czekoliady. Ja już mówia: „Ja nie benda brać, ja nie benda, – pokazuje mydło – ja swoim pomyje, ja nie chcem”. A on śmieje się, paczszy, że to ja nie rozumiem, a potym drugi przyszed i mówi tak, znał, ja'ki Austry'jak był ci jak, dość po polsku znał i mówi tak: „Bierz, to czekolada. Bierz, bierz, za to, że ty pomyła, on tobie dał” NMT27*

III. Potrawy i napoje, ich przygotowanie

1. Nazwy potraw obrzędowych i codziennych

blin* m 'rodzaj grubego naleśnika z mąki (pszennej, jęczmiennej lub gryczanej) na serwatce z sodą (tak się gotuje dziś)'. *Wie pani, co to blin piecze sie ze spodu i z wierzchu on zapieka sie od razu, jak w piecu CJ18, Jeńczmienne bliny piekli... CJ18, brus. блин, ros. блин [Kurz 1993: 335]. Kiedyś, jak zaznacza W. Szukiewicz, były pieczone „z roszczynu chlebnego już ukwaśnialęgo z dodatkiem ziemniaków lub mąki gryczanej” [1912: 573]. Por. blin, blinek, bliny [SPGB 2014: 64]*

blin z tłuszczem m 'sposób podania blina'. *To my po blinu, prawda, patelnia taka niemała, to my po blinku z tłuszczam żjedli, a potym po blinku sa smiatano i dosyć, wiencej już nie jemo, lienkamo się też CW15*

blin ze śmietaną m 'sposób podania blina', por. blin z tłuszczem

blinek m zdr. 'rodzaj małego placka (ziemniaczanego lub mącznego)'. *To blinki jakie pieczesz* NM43, *To blinek jaki pięknie się* GK25, por. blin

bob ze słoducho 'sposób podawania bobu', por. bob, słoducha

bonda* ż 'rodzaj postnego pieczywa z tartych ziemniaków (i mąki?), na słodko'. *Takie nazywali się bondy z tego, z kartofli. Takie nalewajo, tarkujo kartoflia i nalewajo takie, nu j pieko w piecy. Nu takie bondy nazywali my. Nu tu te jedne te z kartofli, nu tu mak zeczszo, zasłodzo o tak* NMT27, SPZB 1979 (1): 203 znaczenie 4, ESBM 1978 (1): 369: brus. *бонда* 'bochen chleba' < lit. *bondà*; PPW 2021: 18–21

bulonik* m 'wywar mięsny, zupa na tym wywarze; zupa ziemniaczana'. *Jak marchewka gotujam bieliona, taka zabielić, tu na tarca takiej, co duża, co buraczki tarkuja się. Do bielonej tak, a tak, to kroim, do bulioniku czy...* JW922, brus. *булѣн* 'niczym nieprzyprawiony wywar mięsny, zupa ziemniaczana z dodatkiem podsmażanych skwarek', brus. gw. *булѣн* 'zupa ziemniaczana', ros. *бульон* 'wywar mięsny' [SPZB 1979 (1): 236]

bułka ż 'pieczywo drożdżowe z mąki pszennej na mleku bez jajek lub z jajkami'. *Tam bułka piekli* [na Wielkanoc lub inną okazję] NMT27

ciasto n 'ts.'. *Ugościłam tam kawo, nu co, kawa tam, jeśli jakieś tam ciasto czy jakie cukierki, to do kawy* WM35

galareta ż 'ts.'. (Co robi się z nosa, ogona?..) *galiareta, galiareta gotuja się. Galiareta zgotujesz i z głowy, tam czasami, jak ja, to j głowa wezma, zgotują i czasami, jak mam powiedzieć, nu takie sprzedają się paczki ('woreczki do pakowania'). Odgotują się dobrze, przekroi się i w ten paczak, nu różnych tamaj dokładow ju z tam, zawionża i potym naciśna, ona zastygnia i potym nożam kroj, bardzo smacznia (Jak nazywa się galareta tutaj?) tak, galiareta i kwaszanina mówio* JW22, por. kwaszenina

gołąbek m 'ts.'. *A ludzi wieprza bijo, bułki pieko, ot i ruletów ponarobio, i kielbasy, i gołąbków, i kotletów* MP15

gruca* ż 'kasza obrzędowa gotowana na wigilię Bożego Narodzenia z kaszy jęczmiennej z grochem i/lub fasolą'. *Jak u nas nazywa się kasza, jak tak ja słyszała po temu... niektóra nazywajo gruca czy jak* CK44, *Kasza taka, gruca kiedyś nazywali taka kasza. Z perłówki i z grochem czy z fasolko. O taka kasza* AR22, por. kasza, brus. *зруца* [SPZB 1979 (1): 488], pol. *gruca* < niem. *Grütze* 'ts.' [ESBM 1985 (3): 108]

jajka farbowane lmn 'jaja malowane'. *Na Wielkanoc, jak zwykle też, już tam jajki te farbujo. Farbo i malowali w tych buteleczkach takich. Już ta pani, to on'a już tam namaliuje, to już takie ładne* NMT27

jajka malowane, por. jajka farbowane

kapusta, kapustka ż 'kapuśniak'. (Marchewkę?..) *nu, skrobać* (Co dalej z nią się robi?..) *nu to jak dzie do czego pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki* JW22

kartofla z mlekiem ‘sposób podania kartofli’. *Dzie kartofli jakiej tam z mlekiem ci co. Nie każdy raz i chlieb był. Jedli a/by co* NMT27

kartofle z mundurami lmn ‘w mundurkach’. *Jeść nie ma cza/ho, sol i kartoflia... gotowili* (‘gotowali’) *kiedys z mundurami* SM29

kasza 1. ż ‘kasza gotowana na Wigilię Bożego Narodzenia’. *A kasza gotuje sie, tak* NM43, *To blinek jaki pieknie się, to kasza jaka z grochu tam* GK25, *Kasza taka, gruca kiedys nazywali taka kasza. Z perłówki i z grochem czy z fasolko. O taka kasza* AR22, por. gruca

kasza 2. ż ‘kasza gotowana na chrzciny, podawana przez babę/babkę, która przyjmowała poród’. *Baba kasza przynosi* (I później jakieś pieniądze składają?) *tak, składają babci za ta kasza. Na tą kaszę dają, jak kiedys, po trzy rubli j po dwa rubli, j po rublu, jak kto może* JS28

kisiel biały (owsiany) m ‘ts’. *Biały, to z owsa, teraz owsianka biero, a kiedys owies. Piec popalo, owies ten przynoszo i suszym w worku na piecy, tak mieszamo, a potym takie cebry byli i takie o jak siakaczy, obsiakali jego, żeby on tak obsiekał się i potym w żarnach tych, co żarna mieli i mielo. Zmieli, wysieli, wszystko tam jego. Taka tylko sama ta mąka i potym roszczyniali i gotowali. Teraz, tu biero owsianka, wtedy już tylko tak, bywało dużo nagotujo, lubili* NMT27, por. *biały kisiel* [SPGB 2014: 127]

kisiel czerwony m ‘ts’. *I ten już czerwony kisiel. Ten czerwony kupowali* NMT27, por. *kisiel* [SPGB 2014: 127]

kotlet m ‘ts’. *Tylku to, już nie wyrobiali, nawet my byli, to my nie mieli pojeńcia, co to kotliet? Ich nikt nie robił, może tam panowie te* NMT27, *Nie było tam żadnego nic takiego. Nijakiego kotlieta* NMT27

kwaszienina* ż ‘galareta’. *My galiareta przewaźnia, alie ja słysha, że mówio, tam zgotowała kwaszanina, a my, u nas galiareta. Tyko słysha tak, że mówio kwaszanina, my nazywamy galiareta* JW22, por. galareta, Kurz 1993: 382, brus. *квашанина* ‘galareta z różnych mięs lub z nówek’; SPZB 1980 (2): 453; SPGB 2014: 144; PPW 2021: 66–69

łap'sza ‘rodzaj makaronu typu wstążki, podawany przez prawosławnych w dniu ku czci zmarłych’. *To oni nioso makaron jakiś, oni mówio łap'szu, w talerzu nakrywszy ręcznikiem, ładnym nakrywszy* MP15

maczanka* ż ‘rodzaj sosu z mąki i mleka na skwarkach lub mięsie gotowanego do blinów’. *Już w niedziela, to mama tam piecze bliny i tam już coto zrobisz z miensa, taka jak my mówim maczanka* NMT27, brus. *мачанка*, *мачанка* ‘ts.’ [SPZB 1982 (3): 51]

makarony lmn. ‘makaron’. *Makarony bywało swoja robili. Kaczali z mąki, z jajak, kaczali, rościelio tak na obrus... Makaronuw żaż nie było, nie pamientam, owszem, nie kupowali, nu robili swoje* NMT27

marchewka bielona ż ‘zupa mleczna z młodej marchwi i kartofli’.
Zob. bulonik

naleśnik m 'ts'. *Nalieśniki nazywali, takie zawiwali, co to ci jakie walenie* ('konfitury') *jest* NMT27

oładka* ż 'rodzaj placka z mąki na drożdżach lub sodzie'. *Takie oładki, jakto nazywali sia* NMT27, brus. *оладка* 'ts', Kurz 1993: 400

opłątka ż 'opłatek'. *Nabierało sie, i chlieb liczył sie i te śliżyki takie, i woda ta słodka, j ryby, i śliedzi, i opłątka i wszystko* NMT27, SPGB 2014: 183, brus. *оплатка*

pierożki (z kapustą) lmn 'pierogi z kapustą'. *Z maka... pirożki takie, z kapusty pirożki robim i z maka* AR22

pierożki (z makiem) lmn 'pierogi z makiem', por. pierożki (z kapustą)

pirog m 'bułka' *Piro'gi pieczem, bułki takie, piro'gi nazywająn sia* AR22, ros. *пирог*, brus. *nipor* 'ts', Kurz 1993: 405

pisanka ż 'ts'. *Jak pisanki, jak ubierajo to... Ma kredki takie, wie, i te rozmaite tam kwiatuszki, rozmaite... wypisuje, pisanki nazywali* CA23

rosół / rosół* m 'wywar grzybowy z zakwasem (rosołem) z buraków i zeszkłąną cebulką i przyprawami gotowany na Wigilię Bożego Narodzenia'. *Dwanaście potraw robia, bywa i śliedzi, i uszki z makiem, uszki z jabkami, uszki z grzybami, grzyby, rosół, opłatki kupujo ido do ksiendza... (Jak rosół się gotuje?) Jak rosół, nu grzybow, wszystko z pośnia, posnie wszystko* Zn20, brus. *расол* 'zakwas z buraczków' [SPZB 1984 (4): 280, 2. znaczenie]

ru'let m 'rolada'. *Zob. farsz, brus. i ros. пылем, por. SPGB 2014: 233*

ser (biały z twarogu) m 'biały ser'. *Też tam i Zielone Świątki byli , tu też wtenczas i bułki pieko, i masło, żeby zbić już było, i ser, żeby zrobić i tam jaka... makarony same robili, już takie rocznie święto, to już starali się, żeby już to było* NMT27

skwareczki lmn zdr. 'topiona słonina'. *Tłuszcz topim i słonina, która taka tłusta bardzo, też topim. Skwareczki, potym te skwareczki o do czegoś włożyć* JW22

skwarka* 1. ż 'wytopiona słonina'. *Tłuszcz można jeść ile razy chcesz, skwarak nie wolno było jeść* CJ18

skwarka* 2. ż 'solona słonina jedzona na surowo'. *A kto ż kiedyś liatem skwarka miał? Nikt nie miał* SJ29

słoducha* ż 'rozczyn słodko-kwaśny przyrządzany z mąki żytniej (potrawa postna)'. *Roszczynia sie, gotuje się, wspanie sie tam garść ci dwie żytniej mąki, to przygotowuje sie... Nu taka dzieżka jest ili w tej samej dzieżce, co i chlieb pieknie sie, prosza pani, kwasi sie, sacharyna kupowali, cukier, postodzi sie, kartofelka, słoducha i wsio* CJ18, *Słoducha robili, nazywała sia słoducha, z żytniej mąki* NMT27, *Słoducha robili, zgotują się ta już w sagania, potym zimnaj wody liejam, źliawamo i zakrywamo, ona przykiśnia. A jaka smaczna, jaka smaczna i dobra!* NMT27. W. Szukiewicz pisał: „Mąkę żytnią zaparzają wrzątkiem w garnku, a następnie rozprowadzają zimną wodą

na rzadko i wstawiają do gorącego pieca, z którego jednak często wyjmują i mieszają dokładnie rozczyn, co trwa dopóty, dopóki nie nabierze smaku słodkawego. Gdy to nastąpi, jeżeli masa zgęstniała, wlewają do niej znów i wszystko to wylewają na noc do dzieży do zakwaszenia. Nazajutrz jedzą taką „sołoduchę” z chlebem, lub z ziemniakami gotowanymi, na zimno lub po silnem zagrzaniu” [1912: 573]. Kurz 1993: 431, brus. *calaɗyxa*, por. *sołoducha*, *sołoduszka* [SPGB 2014: 244]

słonina ż ‘solona słonina’. Zob. słonina (Mięso i produkty)

słoninka ż zdr. ‘solona słonina’. *Kiedyś to ż wszystko swoja było, swoja... Nu j ważym ilia, kto słoninki, kto jajki, kto to* KK19

suchareczki lmn ‘rodzaj małych drożdżówek’. *Takie suchareczki pieczem* AR22, brus. *cyhapki*, [SPZB 1986 (5): 26]

syр (szwajcarski) m ‘ser żółty’ *potym tam w Poraduniu taka mlieczarnia była, nawet szwajcarskie syry robili* CJ18, *Dajesz mlieko, on oplotywał nu j robił tam syry takie. U nas nazywali szwajcarski syр. On tut i był aż do wojny, ten Żyd JB30*, brus. i ros. *сыр*, SPGB 2014: 254

szynka pieczona w chlebie ż ‘ts.’. *Szynka na Wielkanoc zawsze w chlebia piekli (W środku?..) Tak, w środku, i tym ciastam wywija sia, to jasz’cze ja w domu byłam, przy mamia. A potym już, jak ona upiecza sie w chlebia, te skóryunki odejmo i tego... na bliacha, cynamonam posypio i w piec. Ot smaczna!* JW22

śliżyki lmn. ‘rodzaj ciastek pieczonych na Wigilię Bożego Narodzenia’, *A już na Wigilia, to tak o wszystko z maku, tam takie śliżyki piekli* NMT27, por.: *śliziki* ‘pieczone kluski drożdżowe (na Boże Narodzenie)’, ‘drobne ciastka z pociętych wałków, zalane słodką wodą i pieczone na wigilię’, Kurz 1993: 437: *ślizyk*, por. brus. gw. *слижык* < *слижы* ‘klocki, ciastka na Boże Narodzenie’ [SEBM 2008 (12): 183–184], por. *śliziki* ‘pieczone kluski drożdżowe (na Boże Narodzenie)’ [SPGB 2014: 261]

uszki z grzybow lmn ‘uszka z grzybami’. *Nu potrawy takie, jak ja i mówiła, ...tak o z pośniego, grzyby, o uszki z grzybow* NMT27, *uszki, gotujesz to juszki tam* NM43

uszki z jabkami lmn ‘uszka z jabłkami’. Zob. rosoł

uszki z makiem lmn ‘uszka z makiem’. Zob. rosoł

wantrobiana / wontrobiana / watrobiana* ż ‘salceson czarny przygotowywany z kawałków mięsa wieprzowego i podrobów z przyprawami w osłonce z jelita grubego’. *Wontrobka na wantrobiana* JW22 (Z wątroby, z nerek?..) *A to zgotujem ta watrobiana, wontrobiana gotujem... Nu tu wontrobiana w te* [pofałdowane jelita], *nu to co, obgotujem potym i naciśnim* JW22, brus. *вантрабянка* ‘ts.’ [SPZB 1979 (1): 281]

wendlina ż ‘wędlina.’. Zob. kiłbasa, *Polendwicy tam, szynki, na wendlina, ...to tam i czosnak, tam i pierac, tam i cukru, cukru eta salietra, co sypio, żeby*

oni byli czerwona... A potym jaki tydzień-półtora poczszymali i dostajam, nawliakamy, ...w kiszki. W kiszki, nu a potym w kiszkach tych dobra pokopcić troszeczko ich. (Te wędliny pani potem suszy się w tych kiszkach?) tak suszym, w mieszkaniu bywa, jak to powiedzieć, pali się plita ('piec z kuchenką do gotowania'), to tam już duch ('gorące powietrze') i to idzia, w mieszkaniu suszym JW22

wietrobianka* ż 'salceson czarny', por. wantrobianka. Zakłuli, zrobili jakieto kiłbasy jakieto, jak my mówim, nie wiem, jak pani, wietrobianka ta NMT27

zacirka ż 'zacierka'. Bywało j chleba nie było, tu co nie zgotuje. Jak mama mówiła, tu mąki jakiej, to jaka to zacirka zgotują NMT27, SPGB 2014: 293, brus. зацірка

zupa (z buraków) ż 'ts.'. Bo te budnie dni, tu i kartoflia, jaka zupa tam z buraków, o takie o NMT27

zupka ż 'ts.'. Pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki JW22

2. Przygotowanie potraw

2.1. Przygotowanie potraw z mąki (pieczywo, makaron, bliny itd.)

ajer m 'ts.'. Pościola sie klonowy list ci ajar na ta łopata, buch do pieca. Na toku, to było podestane tym ajerami li tym klonowym, I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia NMT27

ciasto n 'ts.'. W piecy, ciasto gotowe, trzeba upiec chlieb. W piecy pieczysz chlieb CJ18

czerstwieć (o chlebie) ndk 'ts.'. On tak prentko nie czerstwiał NMT27

kaczać* (np. ciasto na makaron) ndk 'wałkować'. Zob. makarony, Makarony robili, to kaczali, potym wie, zaścielie sie prześcieradło na łózko, na poduszki i składa sie CA23, por. Kurz 1993: 366 (kaczać (się)); SPGB 2014: 120; PPW 2021: 102-108

kisnąć ndk 'ts.'. Nu tu chlieb taki j dobry, bywało, to kto na syrowacce, tam leje, żeby on prendzej kis NMT27, on kiśnie, jak on u'kis, potym biero mąki i mieszo. Zamiesili, postavili, on potchodzi ten chlieb NMT27

list / liść m 'ts.'. List klonowy CJ18, Te klianowe liścia NMT27, por. ajer

kroić (chleb) ndk 'ts.'. Nakrojony chlieb, kroić czszeba chlieb, weż, nakrój chlieba CA23

łamać się (opłatkiem) ndk 'ts.'. Łamiemy sie opłatkiem składamy życzenia jedyn drugiemu ŁK26

mielić (zboże) ndk 'ts.'. Zob. kisiel biały

miesić* (ciasto) ndk 'wyrabiać'. On [chleb] kiśnie, jak on u'kis, potym biero mąki i mieszo. Zamiesili, postavili, on potchodzi ten chlieb NMT27, Ciasto, nu ciasto nazywamo ... miesić, miesić JW22, brus. мяціць, SPGB 2014: 157

mleć ndk 'ts.'. *Każdy dlia siebie piek chlieb, bo nigdy nie kupowali chlieba. Alia każdy... mlieli w żarnach, mlieli, już tu przeważnie, tu w żarnach mlieli, wysiewali potym, roszczyniali ten chlieb* SJ29

nawalcować dk 'zmielić pszenicę i przesiać mąkę'. *Pojedziem do młyna, nawalcujem tej pszennej mąki* CJ18, por. walcować

obsiekać (zboże) ndk 'posiekać?'. Zob. kisiel biały

odkroić dk 'ts.'. *Jego [chleb] odkroisz, on taka ładna łusteczka, odkroisz* NMT27

odłamać (chleba) dk 'ts.'. *A natto ajar był, tut o ros, a on pachnia... Tu tym ajeram zaścielim, tu ja natto lubiła, tu jasz'cze ta skorynka obłamam, bu pachnia ten ajar* JW22

pachnieć (o pieczywie) ndk 'ts.'. *Zapach był, jak podjeżdżasz pod Ejszyski, to tylku pachli bułki* CJ18, *I ajar, co koło rzeki, natto pachnia ładnia, ... A pachnie chlieb, skorynka spodu, pachnie!* NMT27

piec ndk 'ts.'. *Takie suchareczki pieczem* AR22, *Pirołgi pieczem, bułki takie* AR22, *Tam bułka piekli* NMT27

piekć ndk 'piec'. *To blinek jaki pieknie się* GK25, wyrównanie do form czasu przeszłego, SPGB 2014: 192

podchodzić (o cieście chlebowym) ndk 'rosnąć'. *On kiśnie, jak on u'kis, potym bioro mąki i mieszo. Zamiesili, postawili, on potchodzi ten chlieb* NMT27, Kurz 1993: 407

podesłać (ajer) dk 'ts.'. *Na toku, to było podesłane tym ajerami ci tym klionowym* CJ18

podkwasić dk 'zostawić w ciepłym miejscu, by się zakwasiła'. *Nazywała sia słoducha, z żytniej mąki. Ona to była j smaczna, alia z kartoflo i tak podkwaszo jej* NMT27

pokrażać* ndk 'łamać na kawałeczki, kruszyć'. *U nas nie pokruszyli, pokrażali: wy pokrażacia ten chlieb, ja pokrażam* JW22, Kurz 1993: 377

pomaścić dk 'posmarować masłem'. (Chleb masłem co robią?) *nu szmarujo na masło. U 'nas smarujo, a jak mój po'wie pomaści* JW22

posmarować (chleb masłem) dk 'ts.'. Zob. kanapka

posypać (mąką) dk 'oprószyć'. *Napalić piec, żeby ona już była dobrze napalona i potym taka łopata, z takim tronkiem i tu taka krągła. Tut posypali mąko i tut bioro na ta łopata i tak bioro bochanak...* NMT27

pożyczyć (chleba) dk 'ts.'. *Pożycz chlieba, bu nie stało* ('zabrakło') NMT27

przepiec się (o chlebie nieudanym) dk 'powstanie zakalec'. *Jak kiedy przepiecze sie, mówi: „Chlieb nie udał sia, kot pad skarynku* ('pod skórkę') *schawau sia!” Bo odstanie dużo jak przepiecze sia, to odstanie...* SJ29

rozczyńać* (biały owsiany kisiel, ciasto na chleb, na bułki) ndk 'wyrabiać rozczyn'. *Byli takie... dziezka, jak nazywała sie, j roszczyniajo ciepło wodo,*

jaszczce bioro moża kartoflia, jak chto, zaczy sie wytłucza kartofli trochi, kto miał tak, taki mientki ten chlieb NMT27, SPGB 2014: 229

rozesłać (ajer) dk 'ts.'. *Ajer połožo, tak o, goronce porozastali, mąko posypali, potym odstajo... I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia, Nu tu pójdziem, tu potym ten ajar tak rozestali NMT27*

rozkaczać* (ciasto) 'rozwałkować'. *Pokaczać, pokaczać ciasta czy co, to rozka'czaj ciasto czy rozkaczajcia ciasto JW22, por. kaczać, brus. пачкачыць 'ts.', ros. пачкачать*

sadzić (chleb do pieca) 'włożyć do pieca'. *Robili taki bochanak chlieba, piersz zawsze żegnali krzyżam i do pieca sadzili SJ29*

skwaśnić (o rozczynie) dk 'ts.'. *Woda i mąka rozszczyini sie, żeby trocha skwaś'niałoby CJ18*

suszyć (zboże) ndk 'ts.'. *Piec popalo, owies ten przynoszo i suszym w worku na piecy, tak mieszamo NMT27, Zboża suszyli na polu, żeby to już te ziarko było takie już suchie. Teraz już na tych suszyłkach ('suszarnie'), teraz i na Litwie tak czyszumajo, pokont nie wyschnie NMT27*

szmarować* ndk 'posmarować'. *Nu szmarujo na masło. U 'nas smarujo, a jak mój po'wie pomaści JW22*

ukisnąć dk 'ts.', por. kisać. *Nu i zaroszczyniajo, on kiśnie, jak on u'kis, potym bioro mąki i mieszo NMT27*

upaść (o chlebie) 'spaść na ziemię, podłogę'. *Kiedyś my dziećmi byli, pani, to tak, jeżeli chlieba kawałeczak upad, to musisz przeżegnać sie i chlieb ten podjońć i pocałować. Tak mówili nasze rodzicy, nas tak uczyli SJ29, ros. ynacъь*

utuszyć się* dk 'udusić się, usmażyć się pod przykryciem (o potrawie)'. *Nu mąka żytnia zamieszasz, do piecy, ona utuszy sia JW22, Kurz 1993: 443, por. tuszyć, utuszyć [SPGB 2014: 271], brus. ymyшыць, ros. ymyшумь*

walcować (mąkę pszenną) ndk 'przepuścić przez walce, tj. odseparować kilka gatunków mąki'. *Pszenica walcowali, a to [jęczmień] szatrowali. ... (Jak się walcuje?) To takie w młynie specjalne walcy. Ot i teraz ... my kupujem pszenna mąka w magazynach, to walcowana, przecież to przez walcy idzie... Jeśli mielem, to tylko kamień, a potym, prosza pani, ido takie sita, sita jeszcze raz tą monka czyszczą. I ot ona wychodzi pszenna mąka, wychodzo czszy gatunki. Cszzeci gatunek czarna. Pierwszy gatunek sypie sie tu, drugi tutaj, czszzeci tamaj. Ot tak oddzielno CJ18*

wymieścić dk 'wyrobić ciasto rękami'. *Wymiesi sie kułakami ('pęciami'), tak wymieszisz dobra, a potym podejdzie aż prost przez ta beczka wychodzi CA23, por. miesić*

wymieść (piec) dk 'ts.'. *Te piecy napalili dobrze, potym z sosny był wienik ('miotła'), żeby jej wymieść SJ29*

wyrumienić się* dk 'zapiec się na złoty kolor'. *Patelnia i z blinam, a na jedna strona tylko piekło sie. Ładnie wyrumieni się CA23*

wysiać (zmielone zboże) dk 'przesiać'. *W żarnach tych, co żarna mieli i mielo. Zmieli, wysieli, wszystko tam* NMT27

wysiewać ndk 'przesiewać'. *Mieli w żarnach, mieli, już tu przeważnie, tu w żarnach mieli, wysiewali potem, roszczyniali ten chleb* SJ29

zakwitnąć (o chlebie) dk 'ts.'. *Pani, nu gdzie ż on nie był czerstwy, j zakwitnie, nie tylko czerstwy* SJ29

zamiesić (ciasto) dk 'wyrobić'. *On [rozczyln] kiśnie, jak on u'kis, potem bioro mąki i mieszo. Zamiesili, postavili, on potchodzi ten chleb* NMT27

zapiekać się ndk 'ts.'. *Wie pani, co to blin piecze się ze spodu i z wierzchu on zapieka się od razu, jak w piecu* CJ18

zapieśnić (o chlebie) dk 'ts.'. *Nu gdzie ż on dwa tygodni nie może być chleb ten czerstwy? Nawet i zapieśnieje ten chleb* SJ29

zarozczyniać* dk 'wyrobić rozczyln'. *Taka dzieża wielka, nu j zarozczyniajo ż wieczora* CJ18, *Tam zaraszczyniajo wszystko ta mąka, ona ustaja się w tej... dzieżka, co chleb piekli, nazywała się dzieżka. Potym ten szczoleczek zastodzo j z kartoflo jedli* NMT27, brus. *заращчыняць* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 248], por. *rozczylniać*

zastać (ajerem piec) dk 'podłożyć pod ciasto'. Zob. obłamać

zawiać* (naleśniki) ndk 'zawijać nadzienie'. Zob. naleśniki

2.2. Przygotowanie innych pokarmów (zup, dań głównych itd.)

bić (masło) ndk 'ts.'. *Moża krowa ta doi się, alie to już żbiera, bije [masło] i wszystko, i nie pokosztujesz* NMT27, SPGB 2014: 63

brać (cukier) na przykąska ndk 'odgryźć kawałeczek cukru i popić herbata'. *Potym było takie szczypcy, w rodzaju o tak o, i bierze się cukier, prosza pani, tak rozchiliało się tuż, alie to bardzo mało i tymi szczypcami bierze się cukier, kawałeczki i do szklianki łoży się ... bili na cztery kawałeczki ten cukier, na przykonska brali do szklianki herbaty* CJ18

cedzić (mleko po dojeniu) (Wydoi się krowę, a potem?..) [mleko] *czszeba cedzić czy ja już precedziła. Ty masz zanieść mleko* JW22

cedzić (ugotowane ziemniaki) ndk 'ts.'. (Trzeba ugotować ziemniaki, co się z nimi robi?) *cedzić* CJ18

dojrzeć (o owocach) dk 'ts.'. *Śliwka można zjeść jak ona dojrzała* CW15

dośpiać* (o owocach) dk 'dojrzeć'. Zob. śliwka, Kurz 1993: 438 i 350; SPGB 2014: 92

farbować (jajka) ndk 'ts.'. *Na Wielkanoc, jak zwykle też, już tam jajki te farbujo* NMT27

gotować (np. kisiel, wodę, jedzenie) ndk 'ts.'. *Czemu wy tak go'tujecie razem i tym, i te jedzenie i wszystko* NMT27

kłuć (świnie, prosiuka) ndk 'zabijać'. *Nu jak ona [świnia] tłusta, to wtenczas... czszeba kłuć* JW22, brus. *калоуць* 'kłuć, przebijać, zabijać, zrzynać, rozłupywać drzewo', por. kłuć² SPGB 2014: 129

kroić (wędlinę, warzywa) ndk 'ts.'. *Jak na kanapki robi sia, nu krojo, jak komuś* JW22, *Kartoflia czasami tam kroisz na jakaś zupa* JW22

kwasić (buraki, kapustę, mleko) ndk 'ts.'. *Moja mamuška robiła, buraki obiera tak, na czysto obiera i kwasi, buraki kwaszone. Ot potym kroi się burak kwaszony i tam stodki... Z łuski jego obierało się, łożyło się, takie mieli beczowki niaduże, posoli. Całe buraki i kwasili* CJ18

malować (jajka) ndk 'ts.'. *Na Wielkanoc, ... tam jajki te farbujo. Farbo i malowali w tych buteleczkach takich. Już ta pani, to on'a już tam namaliuje, to już takie ładne* NMT27

mielić ndk 'ts.'. *Mak mielem* AR22

naciskać ndk 'ts.'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak. I źliwali i wszystko, i ściecze, wymieszo ten twaróg, naciskali i wszystko. Tak i teraz, i teraz ja taksamo robia, jak i kiedyś* NMT27

obierać (buraki, ziemniaki) ndk 'ts.'. *Moja mamuška robiła, buraki obiera tak, na czysto obiera i kwasi* CJ18, (Jak się nazywa, kiedy ziemniaki trzeba ze skórki?..) *obierać* JW22

obsmalić* (zabita świnie) dk 'spalić sierść zabitego zwierzęcia'. *Smalili kiedyś, jak nie było, to smalili. I lnem smalili. Jak świnia leży, położysz na nio i wtenczas podpalisz i obsmalia się, potym już bierzesz w renka i pali się ści-śnięta i ten ogień i tym lnem wodzisz, dzie nie obsmaliona, nożam zaskrobiesz, to tam podkładasz. I słomy nakładali, jak jest. Różnia smalili* JW22, por. *osmalić* SPGB 2014: 183

odgrzewać (mleko) ndk 'stopniowo podgrzewać bez gotowania do robienia twarogu'. *Ja pale plita, ... i popaliwszy stawie mleko odgrzewać* MP15, brus. gw. *адаграваць малако*

peńdzić (bimber) ndk 'ts.'. *Pod studnio peńdzi wódka... „Sznaps, sznaps? Gut, gut! Daj pokosztować!” Wódka dobra, gut, gut, pieńć, pieńć* CJ18

pokroić dk 'ts.', por. kroić. *To jak dzie do czego pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki* JW22

pośłodzić dk 'ts.'. *Bywało mak zeczszo, pośłodzo...* MNT27

przecedzić, por. cedzić. [Mleko] *czszeba cedzić czy ja już przecedziła* JW22

przepędzić (mleko przez wirówkę mleczarską) dk 'oddzielić tłuszcz od mleka'. (Żeby oddzielić mleko od śmietany?..) *czszeba przepeńdzić mleko przez.. po polsku przez centryfuga. Odlńczyć smietana* CJ18

przesmażyć dk 'ts.'. *Taki i jedli, cybulia, oleja, przesmażysz, zaskwarysz* KK19

przetopić (masło) dk 'gotując masło na małym ogniu, sklarować go', por. topić. *Chco na zima nabrać [masła], to przetopili, przegotowali to, wylieli, już ona moża stać ...i nie puśło sie* NMT27, por. topić

przyszykować (stoły, przyjęcie) dk 'ts.'. *Przyszykujecie wszystkie stoły* GK22, *Zawsza cośkolwiek przyszykuje się dla tych gości* WM35,

psuć się ndk 'ts.'. *Ona [masło] może stać niewiadoma i nie psuło się. Nabierali bywało na zima* NMT 1927

rozbiać (świnie) ndk 'ts.'. Zob. polędwica

skrobać (marchewkę, młode kartofle) ndk 'ts.'. (Co trzeba zrobić z marchewką, by można było użyć do jedzenia?) *chyba oczyścić jej, skrobać, jak mówili, wtedy pomyć, pokroić* JW22

smalić ndk 'opalać sierść', por. obsmalić. *Smalili kiedyś, jak nie było, to smalili. I Inem smalili* JW22

spalić (kogoś przez alkohol) 'zatruc się alkoholem na śmierć'. *Tam żyli takie Krywonosy i nagle zmarła żona, spaliła samogona* BJ20

suszyć (sery) ndk 'ts.'. *Sery robili... Sery suszyli, suszo, a potem cała zima ma* KK19

szatkować (kapustę) ndk 'ts.'. *Nożam, bywa, u nas, to nie ma, alia mają szatkownicy i szatkuje, a my nożam szatkuję* JW22

szatrować (jęczmień) ndk 'w młynie lub żarnach ścierać łuskę z ziarna i mleć grubo'. *Jeńczmień szatrowali, jeńczmień szatrowali na bliny* CJ18, brus. *шатраваць* 'ts.' [SPZB 1986 (5): 470]

szykować (przyjęcie, jedzenie) ndk 'ts.'. *Zaproszone gości. Jeżeli zaproszone, to już człowiek spodziewa się, cokolwiek szykuje się, żeby był* CJ18, *Już z miensa szykuje się wiecej* AR22

ściec dk 'odsączyć się'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał się – klinak. I źliwali i wszystko, i ściecze, wymieszno ten twaróg, naciskali i wszystko* NMT27

tarć* ndk 'trzeć'. *Mak tarć, pieprz tarć, jakieś orzechy tamaj czy co, ci cukiar starć...* JW22, wyrównanie do czasu przeszłego, SPGB 2014: 265

tarkować* (buraczki, marchewkę) ndk 'trzeć na tarce'. *Tarkujecie kartoflia* NMT27, *Jak marchewka gotujecie bieliona, taka zabielić, tu na tarca takiej, co duża, co buraczki tarkujecie* JW22, brus. *тарткаваць*

tłuc (kartofle, kaszę 'piure') ndk 'ts.', por. wytłuc. (Co można tłuc?) *kasza, ja tłuka kasza, a ty tłucz kasza. Tamaj jak u nas ta wnuczka Iwona, Iwona, stłucz kasza* JW22

topić* (masło) ndk 'klarować'. *Topili te masło, żeby ono nie popsuło się. Kiedyś jak nie było, to nabioro, ot chco na zima nabrać, to przetopili, przegotowali to, wylieli, już ona może stać niewiadoma i nie psuło się. Nabierali bywało na zima, jak było masła tego, to topili* NMT27, brus. *маніць* 'zrobić płynnym (masło, słoninę); z kwaśnego mleka wytworzyć twaróg' SPZB 1986 (5): 86

topić* (mleko) ndk 'stopniowo podgrzewać, nie doprowadzając do wrzenia'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał się – klinak. I źliwali i wszystko* NMT27, Kurz 1993: 416

ubierać (stoły) ndk 'nakrywać'. *Wtedy stoły ubieramo, a j bufet zakazamo* ('zamawiamy'), *który już to bufet z magazynu* ('ze sklepu') KK19

ubrać (stół) dk 'nakryć'. *Przed wigilio stół jest ubrany* AR22

ugościć dk 'ts.'. Zob. ciasto

wędzić / wandzić ndk 'ts.'. Zob. kiłbasa

wpuścić (mleko do studni) dk 'w celu schłodzenia, odseparowania mleka i słodkiej śmietanki' *Wpuścić mleko do studni* CJ18, *On zaś mówi: „Musisz czszeba wpuskać mleko do studni?”* JW22

wybierać (miód) ndk 'przeprowadzać miodobranie'. *Już tam poczontak czerwca czszeba bieńdzia paczszac ich, która ich miód wybierac* JW22

wygnąć (wódkę) dk 'wypędzić bimber'. *Wygnali wodka* CW15, brus. *выгнаць (водку)*

wygotować się (o gotującej się wodzie, zupie) dk 'ts.'. *Czasami trzeba do zupy doliac, że wygotowała się, nu j czszeba zagotować, woda syrowa* JW22

wymieszać dk 'ts.'. *Wymieszo ten twaróg, naciskali i wszystko* NMT27

wyrabiać ndk 'gotować'. *Na Wielkanoc już z miensa wszystko wyrabiamy* AR22

wytluc (kartofle) dk 'rozgnieść za pomocą tłuczka'. *Wytlucza kartofli trochi* NMT27

zagotować dk 'ts.'. *Zagotowac najwięcej, do'lliac wody i zagotować ci mleka do'lliac, o tak* JW22

zakazać* (bufet) dk 'zamówić'. *Wtedy stoły ubieramo, a j bufet zakazamo, który już to bufet z magazynu* ('ze sklepu') KK19, brus. *заказаць, ros. заказать* 'ts.'

zakłuć (prosiuka) dk 'zabić'. (Do czego służyła piwnica?) *Nu czszymali, czemu, ...to zakolo, co to majo tam* NMT27

zalewać (mak) ndk 'ts.'. *Zalewamy wodo gotowano* AR22

zaskwarzyć* dk 'zalać tłuszczem ze skwarkami'. *Taki i jedli, cybulia, oleja, przesmażysz, zaskwarysz...* KK19, brus. *заскварыць* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 252]

zasłodzić* (mak) dk 'posłodzić'. Mak zeczszo, zasłodzi o tak NMT27, SPGB 2014: 300

zbrzyzgnąć* (o mleku) dk 'sfermentować'. *Moża brzyzgła czy skwaśniato, może brzyzgła mleko. Już ona niesmaczna mleko, to zbrzyzgło, skwaśniato, wabszcze ('w ogóle') tak, skwaśniata, a tak takie jasz'cze ono rzadkie, alie już niesłodkie, nu to zbrzyzgło, o tak mówi sie* JW22, brus. *збрызнуць* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 279], por. *obrzyzgły* [Kurz 1993:396]

zebrać (jagody) dk 'ts.'. *Już i jagód w lesie nie można było zebrać* JW22

zebrać (jajka) dk 'ts.'. *Ja z sama bywało zbiora jakich tam dziesięć tych jajek, ida do Ejszyszak, żeby sprzedać* NMT27

zetrzeć (mak) dk 'ts.'. *Bywało mak zeczszo* NMT27

zgnieć (o jedzeniu) dk 'ts.'. *On zgnije, mówi, ten tworag* AR22

zgotować (mięso) dk 'ugotować'. *Mama upieczty tam bułka zwykła, tu tam mienszo zgotujesz, wszystko* NMT27, brus. *згатаваць*, SPGB 2014: 304

zliwać* (stopione kwaśne mleko) ndk 'zlewać'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak. I źliwali i wszystko, i ścięcze, wymieszto ten twaróg, naciskali i wszystko* NMT27, brus. *зливаць*, SPGB 2014: 305

zmienić (zapach) dk 'ts.'. *Już on zmieni, zapach drugi* AR22

zrobić (kiełbasy) dk 'ts.'. *Zakłuli, zrobili jakieto kiłbasy jakieto* NMT27

zrobić dk 'ts.'. *Z buraczków cokolwiek zrobisz* AR22

zżółknąć dk 'nabrać żółtej barwy'. *Zob. słonina (Mięso i produkty)*

3. Właściwości żywności

chudszy (np. mleko) st. wyższy **chudy**. *Zob. śmietana 2.*

chudy (np. mięso) 'ts.'. *Ja naszykował dwie bułeczki i swareczki, miensza j przygotowanego już takiego, j chudego* CW15

czerstwy (np. chleb) 'ts.'. *Pani, jedli jaki on jest. To nie teraz, szto tam czerstwy, a tam przywieźli do magazyna ('sklepu'), nie chcemy* NMT27

czysty 'niezanieczyszczony'. *Tam wtenczas było, on jak to ten czysty był ten chlieb. Mąka ta żytnia czysta* NMT27

fajny 'dobry'. *Mama pójdzia, tu śliedzie takie już fajne, takie smaczne* NMT27

gęsty 'ts.'. *I tem miód, prosza pani, bioro, on tam taki niegensty, rzadziej, rzadszy* CW15

gorzki *Wzionść pani, tylko że nie ma teraz takiego miodu, on prost gorzki* CW15

gotowany (mięso, woda) 'ts.'. *Mak mielem, zalewamy wodo gotowano i nazywali kiedyś syta* AR22, por. kapusta

iskustwienny (np. miód) 'sztuczny'. *Kupujo ten, jak u nas nazywajo isku-stwianny miód i tem miód, prosza pani, bioro, on tam taki niegensty, rzadziej, rzadszy* CW15, ros. *искусственный*

kupiony (np. chleb) 'ts.'. *Ten chlieb kupiony to on pach, zapach jego był* C]18

kwaszony (np. burak) 'ts.'. *Potym kroi się burak kwaszony* C]18

miaszany (np. miód) 'z dodatkiem cukru'. *Już on [miód] miaszany, już on nie jest taki na lekarstwo, nie jest taki dobry* CW15

miękki 'ts.'. *Czszeba pomyć, wody gorącej, dobrze gorącej, to potym skórka ta mienka* JW22

miętki 'miękki'. *Wytlucza kartofli trochi, kto miał tak, taki mientki ten chlieb* NMT27, SPGB 2014: 157

nadziewany (np. śledź) 'ts.'. *Mama takie tam śliedzi nadziewane robiła, i zaliewane śliedzi* NMT27

niedobry (np. zapach) *Jeżeli zrobi rosół [zalewa], zalejeja, już spraktykowawszy ja, zapach potym, już niedobry zapach* JW22

palcy lizać fraz. 'zachwycać się czymś smacznym'. *A kiedyś, jak zgotuje hryczana kasza, jeszcze, jeżeli z mleka, to palcy lizać, dzieci karmili* MP15

podwendzony (np. wędliny) 'ts.'. *Blacha taka i potym takie ruczki, tu oni zaczęli, zaczęlio i wisieli te kiłbasy, wendlina tam podwendzona* NMT27

pośny 'postny'. *Na Wielkanoc już z miensa szykuje się wiecej, a wigilia, to wszystko pośnie* AR22, por. *posny* [SPGB 2014: 206]

przepiaczony (np. chleb) 'przetrzymany w piecu'. (Jeżeli zbyt długo chleb znajdował się w piecu?..) *Przepiek sie, prze'piek sie, znaczy przepiaczony czy tam przepiek sie, jak długo* JW22

przypalony (W ziemniakach woda się wygotowała, co z nimi się stało?) *przypalili sie* JW22; (Jak chleb się przypali też tak się nazywa czy inaczej?..) *Czemu, mówio. Mówi się, że skorynka przypaliona, nawet o jak weźmiem z tego, kupujam i przypalona, to j mówim, że przypaliona skorynka* JW22

rzadszy (miód) st. wyższy **rzadki** 'ts.'. *On [miód] tam taki niegensty, rzadziej, rzadszy* CW15

rzadzianki 'rzadki'. *Ona [słoducha] rzadzianka taka* NMT27, brus. *рэдзянькі 'rzadki'* [SPZB 1984 (4): 329; por. *rzadzieńki* SPGB 2014: 234]

rzeczywisty (np. miód) 'niesztuczny, prawdziwy'. Zob. *dokład*

skromny (obiad) 'niewystawny'. *Wracajo do domu, do tego człowieka, dzie umarły i obiad dajo. Taki skromny obiad. Co majo...* WR22

słodki (np. burak, kapusta) 'niekwaszony/-a'. *U nas, to komora, ... Tam i buraki na zima zostawały sie słodkie* CJ18

smaczny 'ts.'. *Ślędzie takie już fajne, takie smaczne, bu ż poscili* NMT27, *Nazywała sia słoducha, z żytniej mąki. Ona to była j smaczna* NMT27

spalony (o bimbrze) 'negatywne określenie'. *Przyniós on samogony, a takiej spalionej, smiedzoncej, hatkiej* CJ18

spleśniały (np. chleb) 'ts.'. (Jak się nazywa chleb zepsuty?) *spleśniały, chlieb spleśniały* CJ18

stęchły (np. mąka) 'ts.'. *Mówi się, stęchła mąka* CJ18 (Co to jest?) *Ona zepsuta mąka (Dlaczego się zepsuła?) Długo była moża mokra, za to zepsuła się. Niadobra* CA23

surowy (np. chleb, woda) 'ts.'. *Ci on [chleb] surowy moża, wiadomo?* CJ18

syrowy 'surowy'. *Teraz, pani, i chlieb przywožo syrowy* CA23, *Czasami trzeba do zupy doliac, że wygotowała sia, nu j czszeba zagotować, woda syrowa* JW22, Kurz 1993: 434; SPGB 2014: 255

świeży 'ts.'. *Ja bardzo liubia żaberki i ta hrzbiećnia kość, ...to ja w banki, to oni tak, jak świeża* JW22

tlusty 'ts.'. *Jeśli tłuste mleko – drożej, jeśli chuczsze – taniej* CJ18

twardy 'ts.'. *Czasami zimno wodo pomyć, to twarda skórka [na słoninie], jej ugryźć nie można* JW22

zalewany (śledź) 'w zalewie'. *Mama takie tam śledzi nadziewane robiła, i zaliewane śledzi* NMT27

zaskwarzony 'z dodatkiem tłuszczu i skwarek'. *Pieko bliny, robio maczanka, jeszcze co-to zgotuje takiego, jeśli miensa je ci co, to zaskwarzone* NMT27 brus. *заскварваць, заскварыць* 'przyprawić usmażonymi skwarkami' [SPZB 1980 (2): 252]

zatruty (np. nawozami) 'ts.'. *Teraz wszystko zatrute, i woda zatruta, i zboze zatrute, i kartoflia zatruta* AR22

zimny 'ts.'. *Słoducha robili, zgotują się ta już w sagania, potym zimnaj wody liejam* Zn20

4. Napoje codzienne, alkoholowe i obrzędowe

braha* z 'zaczyn do pędzenia wódki; produkt uboczny przy pędzeniu samogonu'. *Wynjali wodki, a żytniówka, jak to kiedyś żytko jeschcz'e mieli swoja, a ta zytniówka, braha, beczka taka wielka do składzika takiego, a potym świnkam brali przynosili* CW15, Kurz 1993: 337; SPGB 2014: 68

cykoria z 'ts.'. *Kiedyś kawy tak nie było, była kawa cykoryja* CJ18

herbata z 'ts.'. *Ot musi, żeby herbata z imbryczka tego nie popadła, to takie sitko* CJ18

herbatka / harbatka z zdr. 'ts.'. *Herbatka niech postawi czajnik, niech gotuje, ugościm tut pani. Choć kawa, choć harbatka* CJ18

kawa z 'ts.', por. cykoria. Zob. ciasto

kompot m 'ts.', por. napitok

kompot z jabłek m 'wigilijna potrawa z suszonych jabłek'. *O taka kasza. Kompot z jabłek... I wszystko, co można zrobić na wigilia* AR22

kwac m 'ts.'. *Dzieżka kwasu stała na łóżku, jacto dzieci wrzucili te storubliowe takie i w tym kwasie pobyła i wyschła i taka sama ta storubliówka ładna. To chyba dobre, z dobrego papieru byli* AR22

napitok m. 'oranżada'. *Nu i co dla tych śpiewaków, żeby mieli co zapić, czy kompot jaki, czy napitok* HF39

piwo n/ż 'ts.'. *O przyjeżdża ta bufeczczycza i z tawaram. Tam i piwa, tam i wódka... Kiedyś tak nia pili, jak teraz pijo, kiedyś butelka wódki, tu kilkanastu wypijo* KK19

rosoł m 'zalewa w postaci solanki'. *Ja i o tak, jeżeli w baczak ('baniak') jaki, to rosołam nie zaliewam, jak o ten...* JW22, SPZB 1984 (4): 280, 1. znaczenie

samogona* z 'bimber, samogon'. *Tam żyli takie Krywonosy i nagle zmarła żona, spaliła samogona* BJ20, *Przyniós on samogony, a takiej spalionej, smiedzoncej, hatkiej* CJ18, *Ona [młodzież] nic nie widzi, ona tylko nachlieje sie tej samogony* CJ18

samogonka ż zdr. neutr. 'bimber', zob. żarć, SPGB 2014: 235

sok 1. (np. do herbaty) m 'ts.'. *Sok taki robiło się, tego, z wiszeń, tak jak jest ci czareśni tamaj* CA23

sok 2. (np. z ogórków // pomidorów konserwowych) m 'zalewa octowa'. *Mama, jak teraz o Zosia robi ten ogórek, ten i sok smaczny, i pomidory te* CJ18

spirit m 'spirytus'. Zob. wasele, ros. *снупм*

syta ż 'gotowana woda z tartym makiem i cukrem lub miodem', por. słodka woda, ros. i brus. *сыта*, archaizm [Kurz 1993: 435], SPZB 1986 (5): 58

słodka woda (z makiem) 'woda z tartym makiem i cukrem lub miodem' *Mak, to z makiem to syta... a to jest woda gotowana i tego...* CK44, ...*mak tarty i cukier* NM43, por. *syta*

szczołek / szczołuk m 'płyn w zupie'. *Tu jaszcz'e słoducha, to ja nie powiem, czasami tak popić, tu wezma i popija tego szczołuka* JW22, brus. *шчолак*, SPZB 1986 (5): 517, znaczenie I3.

szczołeczek m zdr., por. szczołek. *Tam zaraszczyniajo wszystko ta mąka, ona ustaja sia w tej... dziezka, co chlieb piekli, nazywała sia dziezka. Potym ten szczołeczek zastodzo j z kartoflo jedli* NMT27, SPZB 1986 (5): 517

wino n 'ts.'. *Nie było mody, jak teraz, to tam czszeba to wino, to czszeba wódka, żeby była* NMT27

woda ż 'ts.'. *Nu, tu daj wody, jak nia ma mleczka! – O tak, na wodzie wyhodowała się* ŁK26

wódka ż 'ts.'. Zob. wino, *Wygнали wodki* CW15

żytniówka ż, por. braha

5. Przetwory

ogórki solone lmn 'ts.'. *Beczka ogórków, beczka kapusty* CA23, *Łozo Solone ogórki, tam dembowy list łożyli j ogórki te twarde* CJ18

kapusta kwaszona ż 'ts.'. *Śledzi jedli, kapusta tam posnia* JŻ15, (Nożem kroili i na kwaszenie też?) *nożam, proszam pani. Kto miał szatkownica taka ... Deseczka, potym tam noży byli i tut skrzyneczka taka dlia kapusty, tak o, i ciąga się po tych nożach i szatkują, a tak, to nożam* CA23

buraki kwaszone lmn 'ts.'. Zob. kwasić

powidło n 'ts.'. Zob. kostka

warenie n 'konfityry'. Zob. naleśnik, brus. gw. *варяне*, SPGB 2014: 278

6. Porcje, miary

bieżmien 'bezmian, tj. dawna waga przesuwnikowa'. *Przychodzi, znaczy sie: „Poł'ycz chleba, bu nie stało!” Nu tu chto bież'mien ma, chto na siekierze... zawionże tut sznureczak. I tak jak stanu równo, na tym sznureczku, że ta siekiera*

i ten chlieb, nu tu po ten zarzneli tak o, rąbeczak, taki znaczak NMT27, brus. *бязмен*, ros. *безмен*, Kurz 1993: 334, por. *bezmen* [SPGB 2014: 62]

bochanak m zdr. 'bochenek chleba'. *I tak biero bochanak taki...* NMT27

bochen 'ts.'. *Potym robi sie bo'chen* CA23

buchanka* ż 'bochenek chleba'. *Buchanka chlieba* NMT27

bułeczka* ż zdr. 'bochenek chleba', por. *buchanka, Bochanak biero na ta łopata i tak biero bochanak taki o. I pierwsza bułeczka, jak sadzo, tu krzyż, przeżegnajo, nu j do piecy* NMT27, *On bułka taka wielka clieba, to on tej bułki połowa odkroił, ...dlia nas już na droga dał* CW15 *Żeby sprzedać i kupić moża choć bułeczka jaka chlieba* NMT27, por. *bułka*

bułka* ż 'bochen chleba'. *Ciasto [na chleb] położy sie, zagładzi sie bułka, jeszcze pierwsza bułka, to krzyż robi sie* JW22, Kurz 1993: 339, SPGB 2014: 71

butelka (np. wódki) ż 'ts.'. *Kiedyś butelka wódki, tu kilkanastu wypijo* KK19

ćwiartka (np. alkoholu) ż 'ts.'. *Ćwiartka weźmie, we czczech ćwiartki pijo* CJ18

ćwiartozak* (np. alkoholu) m 'ćwiartka'. *Pani, kiedyś pójdzem na jakaś zabawa, to ćwiartozak kiedy wypijo chłopcy* BJ20, brus. *чвярточак*

flakon m 'karafka, butelka?'. *Pobie'siedawali ('pogawędzili') cała noc, popili wódka, nia szkliankami, alia fliakonami pili wódka* CW15

garniac / garc m 'miara, jednostka objętości np. zboża'. *Tut Żyd jedzia, tut prandzej tam jemu garniac, takie garcy byli, prosza pani, taka kubarka ('pojemnik'). Przeplieciona, tam ilie tam garcow jemu, tam dwa-czszy zboża wyspiesz, on da nam śliedzia* CJ18, SPGB 2014: 104

garstka ż 'ts.'. *Cała garstka ziarnków* AR22, SPGB 2014: 105

głowa sera ż 'blok okrągły'. *On zawiezie, to zawsze głowa przywiezie syra, sera, a my we dwóch z ojcem tylko żyli...* CA23

głowka kapusty ż 'główka'. *U nas, to komora, tam, dzie ja mieszkał. Tam i buraki na zima zostawały sie słodkie, kilka głowak kapusty zostawało sie na słotka* CJ18

kawałeczak cukru m 'kostka'. *I tymi szczypcami bierze sie... kawałeczki i do szklianki łoży się* CJ18

kawałeczak czekolady m 'kostka, tabliczka?'. *Zob. czekolada*

kawałeczak m 'kawałeczek, fragment'. *wendliny jaki kawałeczak* AR22, *Kawałeczak chlieba* CW15, *W Ejszyszkach daze chlieba kawałeczka nie dostaniesz* NMT27

kila ż 'kilo, kilogram'. *Jeżeli kilia kiełbasy kosztuje milion* WM35

kroszki lmn 'okruszki'. *Chlieba kroszki* JW22, *Przywieziesz tylku jedne kroszki* NMT27, brus. *кpouки*, SPGB 2014: 139

litrówka ż 'ts.'. *Ja litrówka ta i zakonska, nie jedna, wzioł dwie litrówki, wypili, zakońsili, ja przyszed do domu* CW15

łyżeczka cukru z 'ts.'. *Albo i łyżeczkou do szklanki, cukier brało się łyżeczkaj* CJ18

na siekierze 'sposób odmierzenia na trzonku siekiery pożyczanego chleba', zob, bieżmien

para jajek z 'kilka'. *Para jajek bioro poświeńcić* CW15, SPGB 2014: 188

pół litra (alkoholu) 'ts.'. *Za polskich czasów, ja mówia, ... półlitra na czterech, wypili, to j wesóło idziem, rozmawiamy* CJ18, *We czszzech, we czterech najwyżej wypijem pół litra, nie teraz jak tak butalkami* CJ18

szklanka z 'ts.'. Zob. malina

trocha 'trochę'. *Solki trocha* JW22

worek / worak m 'worek, 50 kg'. *Był worak cukru czterdzieście rubli* WM35, *Za pięć kapiejek cały worek przyniesie butłkow* AR22

7. Naczynia do przenoszenia, przechowania, przyrządzania, podawania potraw

baczak* m 'baniak'. *Ja i o tak, jeżeli w baczak jaki, to rosółam nie zaliewam, jak o ten...* JW22, brus. бачок, ros. бочок

bańka / banka* z 'słoi'. *Tylko beczki, bańki, dajmy na to, chyba nicht nie zakładał* CJ18, *Żaberki i ta hrzbietnia kość, tu ja w banki, bu wiadomo tak, czasami ciepło, to ja w banki, to oni tak, jak świeża* JW22, SPGB 2014: 61, ros. банка

beczka 1. (do kwaszenia, solenia warzyw, do przyrządzania kwasu, solenia, przewożenia śledzi) z 'ts.'. *Beczki tam z kapusto i ogórkami stali* CA23, *Śledzi takie beczki postawio i wiozo* NMT27

beczka 2. okazjonalne użycie 'dzieża' *Wymiesz sie kułakami, tak wymiesziesz dobra, a potym podejdzie, aż prost przez ta beczka wychodzi* CA23

beczowka z zdr. 'mała beczka'. *Niaduże takie mieli, beczowki niaduże, posoli. Tylko beczki mieli, a słoi, nie było tego* CJ18,

biton* m 'baniak poj. 30 lub 40 litrów'. *Bitony takie duże z mlikiem z wozu, z syrowatko na wóz* AR22

blacha z 'ts.'. *Potym, wie, na łopatach kiedyś robili, wysciłali, a potym już w bliachach piekli* CA23

blaszka z 'ts.'. *Bu teraz jak piekli (chleb) ostatnia, tu na tych, na blaszkach, a kiedyś, to łopata* JW22

bla'chan* m 'baniak 30- lub 40-litrowy'. *Blia'chan wódki, czszydzieście litry* BW31, *A teraz, jak u mnie waselia było, bliachany robimy i tak jeszcze nie chwataje ('nie wystarcza')*. CJ18, brus. бляхан [SPZB 1979 (1):198]

ceber m 'ts.'. Zob. kisiel biały

cukiernica z 'ts.'. *Taka o cukiernica* CA23

denko* n 'deska do krojenia'. *Jak denko, to naciskamo, denko, a potym kamień czy coś takiego* CA23 – *ciśnia sia ser, robi sia ser, wtedy, kiedy robi sia,*

to robioń sie takie dwa denki i naciska sie kamieniam CJ18 – jedna pod 'spod łoży sia, potym ten kninak z tym, z twarogiam, a potym na wierch drugi ten... denko i wtedy kamiań i on uciska sie. Wtedy wyjmuje sie, jak on uciśnie CA23, Kurz 1993: 348; SPZB 1980 (2):116

dzban m 'ts.'. *Kiedys ta kołyska na pliecy, ... te dziecko, sierp, dzban wody czy tam jakiej saładuchi i paszou na polie j cały dzień żniesz SJ29*

dzieża ż 'ts.'. *Zob. zaroszczyniać*

dzieżka ż zdr. 'ts.'. *Dzieżka już tam nie wyskrobywała sie tak czysto CJ18, zob. kwas*

garnek m 'ts.'. *Garnkami kartoflia gotowała w takiej kuchni AR22, [Zupa jest] w garku, w kastrulca JW22*

imbryczek m zdr. 'ts.'. *Wstawuje sie w nim imbryczek, prosza pani, o tut nie ma imbryczka takiego CJ18*

karzinka* ż 'koszyk'. *Karzinki, sumki ('torby') takie duże [biorą na święconkę] JW22, por. Kurz 1993: 368; SPGB 2014: 136*

kastrula* 'garnek emaliowany lub aluminiowy'. *Garnki, to wie, takich kastruliuw nie było CA23, Kupowali kiedys tam... tych takich jak teraz kastrulki nia by'ło, nu takie liminowe nazywali sie saganu te, liminowe takie, nia było tych kastrulkuw, tylko w tych saganach NMT27, SPGB 2014: 124, brus. кастрюля, ros. кастрюля*

kieliszeczek m zdr. 'ts.'. *Stawiała sie jedna butelka wódki, bardzo malutkie kieliszeczki, herbatka, kiełbaska, coś takiego CJ18*

kosz m 'ts.'. *Jak zakolia ci co, to takie koszy byli, złoży wszystko i na górze ('poddaszu') j wisi tam NMT27, Jedne śpiewajo, a drugie te koszy nioso, całe ż jajkami NMT27*

koszyczak m zdr. 'koszyczek'. *Musi czszy razy te kropidło maczał i moczył jej ten koszyczak CW15, Mój ojciec, jak kiedys, ja pamientam, położy sia przy oknia z koszyczkiem jajkow i dawał jajki [śpiewakom] CA23*

koszyk m zdr. neutr. 'ts.'. *Kiedys, tu pamientam, mama jajak jak nafarbuja koszyki KA37*

krobka ż 'naczynie plecione ze słomy'. *Dziad nasz woził w krobce takiej ze słomy plecionej i wszystko im [żebrakom] rozdziałał MP15, Kurz 1993:377*

kufar m ironicznie 'ts.'. *Kiedysc cały kufer ładujo [jedzenia do poświęcenia na Wielkanoc] CW15*

łyżka ż 'ts.'. *Łyżki, tu byli drzewianne, wszystkie drzewianne. Ja pamientam, tylko my jedli z drzewiannych łyżek. Kupowali tam, na tych rynkach. ... Jak wymyjo, jasz'cze jak wyczyszczzo, to oni żółcieńkie takie, jeść u ich nie gorąco, bo te żeliazne i goronce NMT27*

maślenica ż 'maselnica, maselniczka'. *Było, o prawda j maślienica CA23, SPGB 2014: 155*

misczka ż zdr. 'ts.'. *Pani, byli takie miski, misczki takie byli NMT127*

miska ż 'ts.'. *Wszystko to samo, co i teraz. I talierzyki, i miski CJ18*

naczynie n 'ts.'. *Jeżeli w poście, dziatki, ...naczyni wymywali* JŻ15

naczynie na śledzi n 'półmisek na śledzie'. *Było też i naczynia tak sama jak i teraz, i na śledzi było oddzielne takie* CJ18

necka* ż 'niecka'. *Tu składzik taki mam, tam skwareczka postawiona w te płasmasowa [plastikowe] takie jak noczóweczki (jak co?) jak necka, alie to plasm'asawa* CW15, Kurz 1993: 393, SPGB 2014: 169

noczóweczka* ż 'niecka'. *Takie jak noczóweczki (jak co?) jak necka, alie to plasm'asawa [plastikowa]* CW15, brus. *начоўка* [SPZB 1982 (3): 197]

półmisek m 'ts.'. *Półmiski jeszcze ładniejsze, takie ogromne, wie* CA23

sagan m 'ts., kocioł'. *Sagany, jak wie, może wie takie, krągłe takie, z uszkami takie byli, byli pobieliana we środku, takie białe* CA23, *Pobieliane we srodku, tak jak przypuszczalnie, jak kastrulia teraz, sagan taki był* CJ18

salaterka ż 'ts.'. *Saliaterki takie byli, pani* CJ18

samowar m 'ts.'. *Liuciuś, nie zapomnij, wykluczysz samowar. Ja żliatam, krowa zerwała sia, nawionża* GK25 – *To idź, ja benda widzieć, jak beńdzia gotować się* ŁK26, ros. *самовар*

siewenka* ż 'pleciony pojemnik na zboże wykorzystywany podczas siewu'. *Kiedyś, to dużo świeńcili, ludzi w tych siewienkach wiozo świeńcić* AR22, SPZB 1986 (5): 63

słoik m 'ts.'. *Tylko beczki mieli, a słoiki, nie było tego* CJ18

sumka* ż 'torba'. *Karzinki, sumki takie duże* JW22, brus. i ros. *сумка*, SPGB2014: 253

szczypcy lmn 'szczypcy'. *Zob. brać na przykąska*

szklanka ż 'ts.'. *Ja z kawaleczkiem cukru wypilem czszy szkianki herbaty* CJ18

talerzyk m 'ts.'. *Wszystko to samo, co i teraz. I talierzyki, i miski* CJ18

torebka ż 'ts.'. *Teraz, to tam w torebkach czy w takich małych takich koszyczkach* JW22

wałeczak m zdr. 'wałek'. (Czym kaczali ciasto?) *taki, wie, specjalny taki wałeczak był do... Taki cięki, o taki o wielczyn'i (jednakowej grubości?) nie, nie, po srodku grubszy troszczeko* CA23

widelec m 'ts.'. *Alie tak naczynia, prosza pani, talierzyki i widelcy, i wszystko* CJ18

woreczak m zdr. 'woreczek'. *Nabierze woreczak [chleba]* CW15

worek m 'ts.'. *Dawali kiedyś liudzi, ajej sami pacierzy musi nie umieli mówić, wynajmowali paciornika. Worki nakładała – paciary mówiła* CW15, *Owies ten przynoszo i suszym w worku na piecy* NMT27

zbanek* m 'dzbanek'. *Chodzi i zbanki bije ż jagodami, nu tu jagody j posypioń się* JW22, brus. *збан, збанок* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 275]

zbanuszak* m 'dzbanuszek'. *Zbanuszak taki ładny parce'lianawy był* CA23, por. zbanek

8. Urządzenia do gotowania, przechowywania, ich części, inny sprzęt

arfa ż 'sito ogrodnicze'. Zob. zboże

bojeczka* (do bicia masła) ż zdr., por. bojka. Kupowali tam, na tych rynkach. Też tam wszystko, żaż tam takie j bojeczki drzwiewianne NMT27

bojka* ż 'maselnica do ręcznego wytwarzania masła'. (W czym bije się masło?) *bojka, bijem masło, bili masło* CA23, SPZB 1979 (1): 200, SPGB 2014: 66

chaładzownik* m 'lodówka'. *Teraz chaładzowniki te jest, wtenczas żaż nie było* NMT27, *Nie było tych chaładzielników, prosza pani* CJ18, ros. *холодильник*

dynarki lmn 'dynarek, trójnóg'. *Dynarki stojo takie, patelnia i z blinam, a na jedna strona tylko piekło sie. Ładnie wyrumieni się* CA23, SPGB 2014: 96, por. kolacja, trynożki

gaz m 'kuchenka gazowa'. *Rozpaliła gaz* [kuchenkę gazową] JW22, SPGB 2014: 105

kipiecilnik m „grzałka”. *Czasami najwyżaj ten, co do wody wkłada się, to mówim kipiecilnik do wody, to o zakipiecieleli, a tak to zagotowana wszystko* JW22, ros. *кипятильник*

klinak (na ser) m 'klinek, chusta serowarska'. *Ser robili tak, topili mleiko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak* NMT27, (Co zrobić z kwaśnym mlekiem?) *czszeba stopić i zliać do klinka, żeby occiekłoby i ser nacisnońć czy twarog zrobić* CA23, brus. *клиннок* [SPZB 1980 (2):477]

łopata ż 'ts.'. *Potym, wie, na łopatach kiedyś robili, wysciłali, a potym już w bliachach piekli* CA23, por. posypać, SPGB 2014: 150, brus. gw. *ланата*

młóćarka ż 'ts.'. Zob. zboże

piec ż 'ts.'. *Piec popalo* NMT27, *Byli takie chliebne piecy, jeść gotowali tam i chlieb piekli i wszystko* NMT27, *Jedna to była i kuchnia, i pokój i wszystko. Duża piec stała, jak mówio, ruska pieczka, pani, chlieb piekli sami w tej piecy. (Zawsze mówili „ruska pieczka”?) nie, nie, nie zawsze, wielka piec i wsio* SJ29

plita ż 'kuchnia z żelaznym blatem, kuchenka'. *Plity byli przeważnie, piec to już chliebowa piec, wiencej gotuje sie tam świniam – sagany zasunońć i bliny piekli. Wie pani, co to blin piecze sie ze spodu i z wierzchu on zapieka sie od razu, jak w piecu* CJ18, *rozpaliła gaz* [kuchenkę gazową], *plita, piec* JW22, SPGB 2014: 195, brus. *плита*, , ros. *плита*

polica (na naczynia, łyżki) ż 'półka'. *Takie policy byli te z dziureczkami, pomyje bywało mama tam powtyka te łyżki, a ja prost widelca, tu j nie pamien-tam. Nu my renkomo wszystko brali, tu j znaczy sie nie było* NMT27, SPGB 2014: 203, brus. gw. *налица*

policzka (na chleb) ż zdr. 'półeczka'. *Czszymali, jak te parobkowskie byli te komory, tu bywało tatuś był przybiwszy taka puliczka, tam zastawszy ta, i tam położy na ta policzka. I kłali te buchanki* NMT27, por. polica

przetak m 'rodzaj sita'. Zob. wysiewka, por. *przetak* [SPGB 2014: 218]

siakacz m 'siekacz'. *Takie o jak siakaczy, obsiakali jego, żeby on* [owies] *tak obsiekał się* NMT27, por. *siekacz* [SPGB 2014: 238]

sitko n 'ts.'. *Sitko ot musi, żeby herbata z imbryczka tego nie popadła, to takie sitko* CJ18

sito n 'ts.'. *Potym, prosza pani, ido takie sita, sita jeszcze raz tą mąka czyszczą* CJ18

szafa ż 'ts.'. *Szafy takie byli postawiona. Nie było tych chaładzielników, prosza pani, do szafy ten chlieb, nie czerstwieje. Położy, dwa tygodni leży ten chlieb* CJ18

szafka ż zdr. 'ts.'. *Tak jak kamora, jak składzik taki, prosza pani, nu to tam też taka szafka zrobiona i tam chlieb, tam składali* CJ18

szatkownica ż 'ts.'. (Co się robi z kapustą?) *szatkują sia, oczyści sia* (Czym się szatkuje?) *nożam, jak o na raz zgotować, to nożam szatkujemy, a tak, to szatkownica jest. Córka tu jakaś kupiwszy takie rozmaite* CA23

tok m 'palenisko w piecu chlebowym'. *Wymieciesz te piec, tok, żeby czysty był* CA23, brus. *мок* [SPZB 1986 (5): 103, znaczenie 4.; SPGB 2014: 268 (2. znaczenie); PPW 2021: 276–284 (brak znaczenia 'palenisko w piecu)']

tronak m 'trzonek'. *Specyjalny był wienik ('miotła') taki na tronku* CA23

trynożki lmn „trójnóg”. *Jak my nazywamy trynożki, o'ni na trzech nogach, nu a tu takie o krzyżaczki, potym garnak stawić* JW22, por. dynarki; brus. *трыножак* 'ts.' [SPZB 1986 (5): 138]

wienik m 'miotła'. *Wymiecie się, specyjalny był wienik taki na tronku, wymieciesz te piec, tok, żeby czysty był* CA23, brus. *венік* 'ts.', SPGB 2014: 281

żarna lmn 'ts.'. *Do młyńa wozili, a jak kiedy, tu i w żarnach mleli* NMT27, *Żarna byli, żarny, suszyło się zboża i potym tak'ija kamieni i potym tak o kreńci sja o tak o, tam wysoka taka, wiel'ka pałka i tu do kamienia tego... Tak o kreńci sja. Tu taka dziureczka niewielka, nasypał i zmielesz* CA23

9. Pomieszczenia // miejsca do przechowania, przetwarzania, gotowania

góra ż. 'strych, poddasze'. Zob. słonina (Mięso i produkty), brus. *za'pa* [SPZB 1979 (1): 421, 2. znaczenie]

komora ż 'ts.'. *Komora jest o tutaj, jakby we środku, tak jeden koniec był pokój, kuchnia, a tu pośrodku taka komora była* CJ18, *Nu tu mieli takie, dzie zimna tam, te komory, jak kiedyś nazywali się, te zimniejsze tam* NMT27

komorka / komórka ż zdr. 'ts.'. *Taka komora nazywała się, dzie kartoflia ssypali, ci jaki masz bu'rak, to tam zrobiona taka jak komorka* NMT27

kopiec (A ziemniaki jak przechowywali?) *Wie pani, w kopcy zasypywali, jak i teraz kopce* CJ18

mleczarnia ż 'ts.'. *Mleko za polskich... my wozili do Paleckiszek, tam była mleczarnia w Paliackiszkach* CJ18

młyn m 'ts.'. *Do młyna wozili, a jak kiedy, tu i w żarnach mleli* NMT27

piekarnia ż 'ts.'. *W takich Ejszyskach za polskich czasów może było jakich piętnaście tych, jak sie mówi, piekarniów* CJ18

piwnica ż 'ts.'. (Do czego służyła piwnica?) *Nu czyszimali, czemu, to kartoflia sypio, wszystko, co majo, buraki tam, marchew, wszystko. Jak kiedyś tam nie czyszimali, to zakolo, co to majo tam... Nu a pany, tu mieli żaż takie piwnicy* NMT27, por. *sklep, piwnica* SPGB 2014: 240

sklep m 'ziemianka ze sklepieniem do przechowywania żywności'. *Czasami skliep jest taki* CA23, *U ciebie, to był skliep, u nas, to komora, tam, dzie ja mieszkał* CJ18, Kurz 1993: 429; SPZB 1984 (4): 452; SPGB 2014: 240

składzik m zdr. 'komora'. Zob. necka, SPZB 1984 (4): 451

stodoła ż 'ts.'. *Wszystkie zboża przywoziło sie z polia do stodoły* CJ18

suszyłka ż 'suszarnia'. *Zboża suszyli na polu, żeby to już te ziarko było takie już suchie. Teraz już na tych suszyłkach [w kołchozach]* NMT27, ros. *сушылка*, brus. *сушылка*, SPGB 2014: 253

świeran / świran* m 'spichlerz'. *Świeran nazywali, to tam sypało sie przeważnie zboża...* CJ18, *Każdy miał świran i każdy swoje zboża sypał, my ż nie byli, o tu wioska, a my byli tam [przy majątku]* NMT27, Kurz 1993: 439; brus. *сверан, свіран* [SPZB 1984 (4): 395], SPGB 2014: 264

wędlarnia* ż 'wędzarnia'. *Świran taki mieli, a dzie wandzili, oni musi nie wozili wandzić, ja nie wiem, nie widziała tej wendliarni. Ja musi nie była czy moża już nie pamientam* NMT27, Kurz 1993: 446

zasiiek m 'zagródka w spichlerzu, w stodole'. *W wiosca, to mieli takie świrny, zasieki, nu i sypali, to już zboża suszyli na polu, żeby to już te ziarko było takie już suchie* NMT27, SPZB 1980 (2): 251, SPGB 2014: 299, brus. gw. *засек, засяк*.

Symboliczny aspekt pożywienia (wybór)

1. Symbol dostatku (mleko dla dzieci, chleb – dla wszystkich)

Chleb żytni był traktowany na terenie badań jako podstawa żywienia. Więcej tego, był to w rozumieniu ludu „dar Boży”, stąd chleb był darzony nie tylko szacunkiem, ale i czcią [Szukiewicz 1912: 573]. Tę cześć można dostrzec także w nagranych narracjach: *Kiedyś my dziećmi byli, pani, to tak, jeżeli chleba kawateczak upad, to musisz przeżegnać sie i chleb ten podjońć i pocałować. Tak mówili nasze rodzicy, nas tak uczyli* SJ29.

Podczas pieczenia chleba pierwszy bochenek zawsze oznaczano znakiem krzyża: *ciasto położy sia, zagładzi sia bułka, jeszcze pierwsza bułka, to krzyż zrobi sia* JW22; *I pierwsza bułeczka, jak sadzo, tu krzyż, przeżegnajo, nu*

j do piecy... NMT27; robili taki bochanak chleba, piersz zawsze żegnali krzyżam i do pieca sadzili SJ29 itd.

Nie mieć chleba wymownie znaczyło 'być biednym': *Dużo biednych, którym chleba, jak ten mówił, nie było. Jak rodzina wielka, a gospodarka... Tam ot u nas, koło nas, ... dąbrowa taka i tam piaszczysta ziemia, tam kłosek ten wyrośnie jak paluszek i tam chleba ludzi nie mieli WR22; biedne byli, nu tu im i trudno było, przychodzili chleba prosić JW22. Puścić na lepszy chleb (CJ18) oznaczało 'zapewnić komuś lepsze życie', a *chleb znaleźć* (MP15) – 'zatrudnić się, mieć środki materialne': *kiedyś po czternaście mieli dzieci i wyhodowywali, i żaden z głodu nie umar i wszystkie znaleźli chleb.**

Chleb święcono w dniu św. Agaty (5 lutego) w przekonaniu, że chroni on domostwa przed ogniem. To wierzenie jest nadal żywe. W. Szukiewicz zanotował także inne zwyczaje miejscowej ludności, które były wówczas praktykowane [1912: 573–574].

Podstawowym pokarmem niemowląt i małych dzieci było, z kolei, mleko. Trudne warunki w założonych po wojnie kołchozach, m.in. odebranie mieszkańcom bydła, spowodowały braki tego pokarmu, por.: *Córka urodziła się tu o, krowa ostatnia zabrali. – Mama, mleczka! – Nia ma, – mówi – balszawi'ki zabrali. – Nu, tu daj wody!, jak nia ma mleczka. O tak, na wodzie wyhodowała się ŁK26.*

2. Dwanaście potraw wigilijnych jako symbol dwunastu apostołów

Mieszkańcy są przekonani, że liczba potraw wigilijnych musi być stała, tj. 12 potraw: *Na wigilija tam już potrawau owasz... Jezus siadał, to było dwanaście apostołów, to czszeba, żeby dwanaście potraw było NMT27.*

3. Składanie ofiary za dusze zmarłych

Miejscowa ludność dawniej wierzyła, że zbawienia zmarli dostąpią po złożeniu ofiary Bogu, por.: *Kiedyś jeszcze, pani, za czasy polskie... Na zaduszny dzień był ja w kosciela. Zachodzim z kościoła do szwagra swego, a u jich tych barannych kumpiaczkow stoł nałożony, taka o kucza ('stos'). O, mówi, szwagier, paczsz'aj, głupia ludzia nanieśli, naskładali, a my, mówi, jemy i pojaść trudno. [...] Mówi, to nanieśli ofiara dla Pana Boga. A czy Pam Bóg widzi? Że tylko sługi księdzowskie i ksiądz! A wiencej chto? [...] Ofiara za nieboszczyków swoich! CW15*

4. Jedzenie na grobach na Wielkanoc

Miejscowi mieszkańcy obecnie ulegają wpływom ludności prawosławnej, której na terenie badań jest niewiele, ale, obserwując w telewizji jej obrzędy

ku czci zmarłych, zaczynają sądzić, że i zmarłym katolikom zostawione na grobach jedzenie „nie zaszkodzi”. Por. nagranie: *Niektóra, dzie prawosławna, to jak dzieci mówili, to jajki nioso, to świeczki palo, żeby im światło było.* (Katolicy zostawiają coś na grobach?) *Nie. Tylko w kwiatach jednych, to bywa, że jak ktoś, to j para cukierkow położy, a tak tylko świecy j kwiaty. Na Wielkanoc moje wnuki, córki o Maks, to nios chleba kroszki świenconego, solki trocha j dwa jajki, na Wielkanoc.* (Ale to na cmentarz?) *Na cmentarz, na cmentarz, na mogiła ta i położym. Nu tu kto tam, dusza beńdzia jeść?* JW22.

5. Chleb/bułki jako podziękowanie żebrakom za modlitwę za zmarłych

Dawano też żebrakom jedzenie lub pieniądze i proszono o modlitwę za dusze zmarłe, por.: *Byli kiedyś takie, połuczonstka ziemi mieli, dziesięć haktary i matka żabrowała, pod bramko siedziała. Nazbiera worak chleba tam i bułak, to j do chaty nie dójdzie, alie ciągnie do mieszkania swego., kabany karmiła w domu, naniesie, naniesie, kabany karmi. Szto niedzielia posiedzi, nabierze woreczak. Dawali kiedyś liudzi! Ajej sami paciery musi nie umieli mówić, wynajmowali paciornika, worki nakładała, paciary mówiła* CW15

Wnioski końcowe

Kuchnię i potrawy regionalne należy uznać za materialne dziedzictwo regionu. W związku z powyższym wskazana jest dokładna dokumentacja zarówno słownictwa kulinarnego, jak i receptury tradycyjnych potraw gotowanych w danym regionie (w przypadku terenów wielojęzycznych powinno dotyczyć wszystkich języków). Miejscowa kuchnia buduje tożsamość mieszkańców pogranicza, pozwala przetrwać tożsamości regionalnej w warunkach globalizacji.

Warto śledzić wzajemne wpływy językowo-kulturowe w zakresie nazewnictwa potraw i ich składników. Na terenie badań potwierdzono, że większość leksyki kulinarnej ma charakter ogólnopolski (*naleśniki, szynka, zupa* itd.). Zanotowano także wyrazy, które w polszczyźnie ogólnej wyszły z użycia. Nieraz się zdarza, że podobne/identyczne dania noszą w różnych kulturach inne nazwy i, odwrotnie, te same nazwy kryją w sobie zupełnie inne posiłki, np. *rosół/rosół* na Werenowszczyźnie jest gotowany na Wigilię Bożego Narodzenia, jest to 'zupa na zakwasie z buraków i wywarze z suszonych grzybów'. Archaiczne słownictwo prezentuje np. *gruca* 'krupy, kasza' (< niem. *Grütze*). Wiele wyrazów występuje zarówno w języku polskim, jak i białoruskim (*зайрка* i *зacierka*; *саладуха* i *сłodуха*; *сліжыкі* i *сліжыкі*; *кілбаса*

i kielbasa; *ушки* i *uszka*, *вантрабянка* i *wątrobianka*⁷ itd.). Nie wyklucza to istnienia w rejonie werenowskim sporej części leksyki o proveniencji wschodniosłowiańskiej (głównie, białoruskiej lub białoruskiej i rosyjskiej, np. *bliny*, *kwaszanina*, *maczanka*, *aładki/oładki*, *ru'let* itd.). Obecność lituanizmów na terenie pogranicza litewsko-białoruskiego i szerszej bałto-słowiańskiego nie powinno dziwić, choć takich wyrazów utrwalono w relacjach bardzo mało⁸: *bonda*, *kumpiak*, *kumpiaczek*, *pasiorki/pusiorki*.

Interesujące wydają się zmiany językowe, zachodzące w nominacjach kulinarnych, np. *gruca* > *kasza*, *syta* > *woda makowa/woda z makiem/słodka woda* itd. oraz różnice społeczne, np. w dawnych okolicach szlacheckich mówiono *galareta*, *kasza* ('danie wigilijne z kaszy jęczmiennej, grochu i/lub fasoli'), *wigilia*, tymczasem w dawnych wsiach chłopskich – *kwaszanina/kwaszanina*, *gruca*, *kucia*.

Zebrany materiał prezentuje wiele potraw, które albo zostały zapomniane, albo są gotowane tylko przez najstarsze osoby, np. *słoducha*, *gruca*, *syta*, *śliżyki/sucharki*, *marchewka bielona* (badań nad nazewnictwem potraw na niniejszym terenie wcześniej nie prowadzono). Istnienie stołówek szkolnych i kołchozowych, zmiany roli kobiety w społeczeństwie, która już nie zajmowała się wyłącznie domem i nie zawsze gotowała dla rodziny, tylko pracowała zawodowo, zepchnięcie na drugi plan tradycyjnych przepisów kulinarnych dawniej gotowanych dań poskutkowało ich zapomnieniem w kolejnych pokoleniach mieszkańców. Dziś dawne potrawy zastępują zapożyczone z innych kuchni. To są dania zaczerpnięte z kulinarnych rubryk gazet i czasopism, kulinarnych książek oraz internetu.

W perspektywie należałoby badania te kontynuować. Warto uzupełnić słownik o wyrazy, które w relacjach polskojęzycznych nie wystąpiły, oraz utrwalić równoległe funkcjonujące nominacje, prowadząc rozmowy z mieszkańcami w języku białoruskim (ewentualnie też litewskim) w celu rekonstrukcji dawnych tradycji kulinarnych na badanym terenie. W przyszłości można przeprowadzić podobne badania nad językiem kolejnych pokoleń mieszkańców, żeby pozyskać dane do pokazania zmian zarówno w nazewnictwie, jak i preferencjach kulinarnych.

⁷ Choć ich znaczenie może być odmienne: brus. *вантрабянка* oznacza 'salceson czarny', tymczasem na terenie Polski *wątrobianka* jest to 'kielbasa pasztetowa'.

⁸ Niewątpliwie inna byłaby liczba w dawnych wsiach litewskojęzycznych. Autorce znane są z autopsji m.in.: *cepiliny* 'klocki z mięsem' (< lit. *cepilinaĩ*), *wiada'ry* 'kiszka ziemniaczana' (< lit. *vederaj*), *skiar'stuwia* 'częstowanie świeżym mięsem po zabiciu świni' (< lit. *skerstùves* 'zakłucie wieprza, poczęstunek ze świeżego mięsa dla sąsiadów i rzeźnika').

References

- AGWB 1980 = Glinka Stanisław, Obrębska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz (red.). 1980. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T. I. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Bohdanowicz Janusz. 1996. *Pożywienie. Zbieractwo – Pożywienie głodowe*. W: *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. T. III: *Pożywienie i sprzęty z nim związane*. Red. Janusz Bohdanowicz. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. 10–21.
- Borejszo Maria. 1994. *O nazwach napojów i potraw w poznańskich lokalach gastronomicznych*. „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza I (XXI): 92–107.
- Borejszo Maria. 2007. *Staropolska leksyka kulinarna*. „Prace Filologiczne” LIII: 37–48.
- Domitrak Julia. 2018. *Słownictwo kulinarne w gwarach ukraińskich*. „Naukovi praci Kam'janeć'-Podil's'kogo nacjonal'nogo uniwersitetu ĭmenìvna Ogiënka, Filologični nauki” vip. 46: 82–91 [„Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Філологічні науки” вип. 46: 82–91].
- Domitrak Julia. 2020. *Co jedzą i jak gotują Polacy na Brzławszczyźnie? Słownictwo i słowotwórstwo gwarowe*. „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” LXVIII: 31–54.
- Falińska Barbara. 1991. *Z badań nad regionalizmami w słownictwie kulinarnym*. W: *Regionalizmy w języku familijnym (zbiór studiów)*. Red. Kwiryna Handke. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum. 79–88.
- Jank Leks 2022 = Jankowiak Mirosław. 2022. *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Słowanský ústav AV ČR, v.v.i.
- KJD Podl 2016 = Barszczewska Nina, Chaustowicz Miłkołaj, Timoszuł Miłkołaj (red.). 2016. *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*. T. II. *Człowiek. Rodzina. Dom*. Opr. Miłkołaj Chaustowicz, Nadzieja Panasiuk. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Konczewska Katarzyna. 2022. *Nazwy pożywienia w gwarach grodzieńskich świadectwem historycznej wielojęzyczności subregionu*. „Prace Filologiczne” 77: 167–183.
- Kostecka-Sadowa Anna. 2022. *Nazwy potraw w mowie mieszkańców dawnych kresów południowo-wschodnich (na przykładzie kilku wsi z obwodu lwowskiego)*. „Prace Filologiczne” 77: 185–199.
- Kostecka-Sadowa Anna. 2023. *Nazwy wyrobów z mąki w mowie mieszkańców dawnych Kresów Południowo-Wschodnich (na przykładzie kilku wsi z obwodu lwowskiego)*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 18: 169–180.
- Kowska-Lewicka Anna, Szromba-Rysowa Zofia. 1976. *Pożywienie ludności wiejskiej*. W: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. I. Red. Maria Biernacka, Bronisława Kopczyńska-Jaworska, Wanda Paprocka. Wrocław: Zakład Narod. Ossolińskich. 353–376.
- Kozłowska-Doda Jadwiga. 2021. *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)*, Lublin: Wydawnictwo Werset.
- Kurz 1993 = Kurzowa Zofia. 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.* Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Markowski Andrzej. 1994. *Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych*. W: *Wokół stołu i kuchni*. Wyb. i opr. Maja i Jan Łozińscy. Warszawa: TenTen. 129–141.
- Marszałek Marek. 2022. *Z radzieckiej kuchni północnokresowej. Unifikujące oddziaływanie języka rosyjskiego na polską, litewską i białoruską frazematykę kulinarną*. „Poradnik Językowy” 9: 48–61.
- PPW 2021 = Rembiszewska Dorota Krystyna, Siatkowski Janusz. 2021. *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe*. Cz. 2. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Rutkowska Krystyna. 1999. *Słownictwo zimowych obrzędów dorocznych na Wileńszczyźnie*. W: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2. Red. Janusz Rieger. Warszawa: Semper. 27–46.
- SEBM 2008 = Cyhun Genadz' (rèd). 2008. *Sloŭnik ètymalagičny belaruskaj movy*. T. 12. 2008. Minsk: Belaruskaja navuka [Цыхун Генадзь (рэд.). 2008. *Слоўнік этымалагічны беларускай мовы*. Т. 12. Мінск: Беларуская навука].
- Sloŭnik gavorak paŭnočna-zahodnâj Belarusi i âe pagraniča*. 1979–1986. T. 1–5. Minsk: Navuka i tэхnika [Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе паграніча. 1979–1986. Т. 1–5. Мінск: Навука і тэхніка].
- Słownik brasławski 2009 = Budźko Iryna, Guszczewa Olga, Kazancewa Helena, Smułkowa Elżbieta. 2009. *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. 2009. T. 2. *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*. Red. Elżbieta Smułkowa. Konsultacja lituanistyczna: Nijola Birgiel. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- SMPP 2017 = Grek-Pabisowa Iryda, Ostrówka Małgorzata, Jankowiak Mirosław. 2017. *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa: IS PAN. Na prawach rękopisu.
- Smyk Katarzyna, Pudłocki Tomasz, Wodzińska Izabela (red.). 2017. *Puszcza sandomierska od kuchni. Między tradycją a współczesnością*. Kolbuszowa: Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej.
- SPGB 2014 = Rieger Janusz. 2014. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Oparte głównie na zapisach Anny Stelmaczonek-Bartnik, Barbary Jasinowicz, Wiktora i Elżbiety Minkszymów, Natalii Ananiewej i kartoteki Wiaczesława Werenicza. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- SPGL 2006 = Rieger Janusz, Masojć Irena, Rutkowska Krystyna. 2006. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- SPZB 1979–1986 = Mackevič Juzėfa (rèd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskix havorak paŭnočna-zahodnâj Belarusi i jae pahraničča: u 5 t.* Minsk : Navuka i tэхnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т.* Мінск: Навука і тэхніка].
- Szukiewicz Wandalin. 1912. *Zwyczaję przy wypiekaniu chleba w pow. Lidzkim*. „Ziemia. Tygodnik krajoznawczy illustrowany” III(35): 571–574.
- Witaszek-Samborska Małgorzata. 2005. *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zakhutska Oksana. 2018. *Słownictwo kulinarne gwary polskiej wsi Dorohań w Żytomierskiem*. „Slavia Orientalis” LXVII(2): 325–349.
- Żarski Waldemar. 2003. *Nazwy zup w języku polskim*. „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXIX: 157–161.

STRESZCZENIE: Kuchni kresowej poświęcono wiele artykułów i książek, jednak nowo powstałe nagrania przynoszą słownictwo i przepisy, które uzupełniają wcześniejsze opracowania i dlatego są cenne. Artykuł przedstawia słownictwo kulinarne z zakresu nazewnictwa potraw obrzędowych i codziennych oraz czynności związanych z przyrządzaniem posiłków w języku polskim mieszkańców dawnych wsi chłopskich i szlacheckich z okolic Ejszyszek, Naczy i Radunia, gdzie, poza chlebem, który pieczono w każdym domu, przyrządzano m.in. *stoduchę, zacirkę, maczanę, bliny* lub *wątrobiankę*. Na Wigilię Bożego Narodzenia gotowano *rosoł, sytę, grucę, uszki, śliżyki* i inne potrawy, aby w sumie było ich dwanaście, jak liczba apostołów. Kwas chlebowy, kapustę kwaszoną lub buraki przyrządzano w dużych dębowych beczkach. Słownictwo kulinarne wyekscerpowane zostało z narracji utrwalonych przez autorkę na przełomie XX i XXI w. od mieszkańców pogranicza białorusko-litewskiego w rejonie werenowskim na Białorusi. Artykuł

wzbogaca wiedzę na temat dawnych Kresów Wschodnich oraz bazę materiałową polszczyzny północnokresowej.

SŁOWA KLUCZOWE: kuchnia kresowa, potrawy obrzędowe, potrawy codzienne, białorusko-litewskie pogranicze, polszczyzna północnokresowa, Białoruś.

АНАТАЦЫЯ: Кухні ўсходніх ускраін былой Рэчы Паспалітай прысвечана шмат артыкулаў і кніг, аднак у новых запісах даследчыкаў знойдзем лексіку і кулінарныя рэцэпты, якія дапаўняюць ранейшыя публікацыі і таму з’яўляюцца каштоўнымі. Артыкул прадстаўляе слоўнік кулінарнай лексікі, г. зн. абрадавых страў і штодзённай ежы, а таксама дзеясловаў, якія называюць дзеянні па прыгатаванні ежы, у польскай мове жыхароў былых сялянскіх вёсак і шляхецкіх ваколіц у наваколлі Эйшышак, Начы і Радуні, дзе, акрамя хлеба, які пяклі ў кожнай хаце, гатавалі ў тым ліку *саладуху, зацірку, мачанку, бліны* або *вантрабянку*. На калядную вячэру рыхтавалі *расол, сыту, груцу, ушкі, сліжыкі* і іншыя стравы; важна, каб іх было дванаццаць, як апосталаў. Хлебны квас, квашаную капусту або буракі ставілі ў вялікіх дубовых бочках. Кулінарная лексіка выбіралася з наратываў, якія аўтарка запісала на мяжы ХХ і ХХІ стст. ад жыхароў беларуска-літоўскага памежжа ў Воранаўскім раёне Беларусі. Публікацыя ўзбагачае веды на тэму даўніх усходніх ускраін былой Рэчы Паспалітай, а таксама запісы паўночна-ўсходніх польскіх перыферыяў гаворак.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: кухня, абрадавыя стравы, штодзённая ежа, беларуска-літоўскае памежжа, паўночна-ўсходнія перыферыяўныя гаворкі, Беларусь.